

INFORMASJON FRA RIKSARKIVAREN
Tema: Nansen-Amundsen-året
Kornoppløpet i Arendal i 1813
I Kongo for 100 år siden

[arkiv]magasinet

Arkivmagasinet er Arkivverkets faglige tidsskrift og retter seg mot et bredt, historieinteressert publikum. Arkivmagasinet skal være et orienterende og debattskapende tidsskrift som medvirker til å utbre kunnskap om arkivenes egenart og deres viktige rolle i samfunnet. Arkivmagasinet ønsker å stimulere til økt interesse for og bruk av arkivmateriale i Riksarkivet, statsarkivene og Samisk arkiv.

Redaktør

Leif Thingsrud

I redaksjonen

Kari B. Benedictow, Trond Karlsen, Oddleif Lian, Per Kristian Ottersland, Hege Brit Randsborg og Øyvind Ødegaard

Reprofoto

Odd Amundsen, Riksarkivet
Espen Sturlason, Fotograf Sturlason

Redaksjonens adresse

Riksarkivet, se bakre omslag

Design

Agendum See Design

Prepress og trykk

07 Gruppen AS
ISSN 0801-5449

Bidrag til neste utgave må være i redaksjonen før 22.12.2011.

Løssalg: kr 40
Årsabonnement (3 nr.): kr 100
Offentlige institusjoner, museum o.l.: gratis
Opplag: 2700

Giro: 7874.06.45802

Forsidebilde:

Kart tegnet av Fridtjof Nansen som viser rutene til flere av ekspedisjonene i Nordishavet samt saltinnhold i havet.

Original i Nasjonalbiblioteket, Håndskriftsamlingen (Ms.fol. 1924:5:1:2). Utsnitt.

Fridtjof Nansen på isen ved polarskipet Fram 16.06.1894.

Ukjent fotograf. Original i Nasjonalbiblioteket (bldsa_q3c062).

Roald Amundsen hylles i Bergen 12.07.1926 etter flyvningen med luftskipet Norge.

Roald Amundsen i flyet N25 i 1925.

Ukjente fotografier. Original i Riksarkivet (Privatarkiv Sturlason).

Indre omslag:

Kart tegnet av Fridtjof Nansen som viser rutene til flere av ekspedisjonene i Nordishavet samt saltinnhold i havet.

Original i Nasjonalbiblioteket, Håndskriftsamlingen (Ms.fol. 1924:5:1:2). Utsnitt.

Nasjonalbiblioteket

6 Roald Amundsens sydpolhull

Innhold

der **9** Flaskepost i vitenskapens tjeneste

32 Kornoppløpet i Arendal i 1813

36 I Kongo for hundre år siden

TEMA: NANSEN-AMUNDSEN-ÅRET 2011

- 6 Roald Amundsens sydpolhunder
- 9 Flaskepost i vitenskapens tjeneste
- 14 Penger til polferd
- 17 Arbeidskomiteén for Fridtjof Nansens polarekspedisjon
- 21 Fridtjof Nansens fond til videnskabens fremme
- 24 "Nansenarkivet" i Genève digitaliseres

ANDRE ARTIKLER

- 28 Perlefisket: Dronningenes privilegium
- 32 Kornoppløpet i Arendal i 1813
- 36 I Kongo for hundre år siden

FASTE SPALTER

- 41 Krøniken
- 43 Bokmelding
- 44 Notiser
- 46 Arkivdagen 2011 / Utstilling

28 Perlefisket: Dronningenes privilegium

Fortrolig

J. N. 13600

1907

Légation
de
Norvège.

M. Nansen's fratræden

Londres, le 14 novembre

No. 268

fr. 135

Kjære Løvland,

948

Som det vil være Dig bekjent
vore tidligere samtaler derom er det nu
at trekke mig tilbage fra min stilling
minister her ved dette års udgang, for
vende tilbage til mit i 1905 afbrudte
arbeide. Da nu traktatforhandlingerne
afsluttet

Fridtjof Nansen var Norges første ambassadør i London. Hans hovedoppgave der var å slutføre forhandlingene om en handelstraktat, og da det var gjort, ønsket han å reise tilbake til Kristiania. Sommeren 1907 var han hjemme en tid, og ryktene om hans avgang begynte å gå i pressen.

Nansen sendte den offisielle avskjedssøknaden 15. november 1907, men dagen før hadde han sendt et personlig brev til utenriksminister Jørgen Løvland

hvor han forklarte hvorfor han ville hjem. Han anså at oppdraget hans var fullført, og han ville fortsette sitt vitenskapelige arbeid, skrev han. Brevet vitner også om hans nære forbindelse til det britiske kongehuset. Etter at hans kjære Eva døde i desember 1907, gikk det til og med rykter i pressen om at han skulle gifte seg med prinsesse Victoria.

Løvland overtalte imidlertid Nansen til å bli ved sin post over vinteren, og i et

brev til Løvland datert 6. mars 1908 forteller Nansen at kong Edward ved to middager hadde gjentatt sitt ønske om at han måtte trekke avskjedssøknaden tilbake. Han hadde da svart at han ville hjem til sine barn. Først 1. mai 1908 ble han formelt meddelt avskjed i nåde.

Nansens brev til utenriksminister Løvland 14.11.1907. Original i Riksarkivet (Utenriksdepartementet: eske 4791) trykt i Fridtjof Nansen: *Brev* bd. III, Oslo 1963.

Fra [red]aksjonen

2011 er det offisielle Nansen-Amundsen-året. Det er 150 år siden Fridtjof Nansen ble født, og 100 år siden Roald Amundsen og hans menn plantet det norske flagget på sydpolpunktet. Begge har vært gjenstand for flere omfattende biografier, og man skulle tro at alt av kilder om dem for lengst er blitt gransket ut og inn.

Arkivmagasinet skal ikke forsøke å gå forfatterne av biografiene i næringen. Som vanlig begrenser vi oss til spredte dykk i noen få av de mange arkivene som har opplysninger om disse to nasjonalheltene eller om den arven de etterlot oss.

For oss som arbeider daglig med å bevare og formidle arkiver, er noe av det mest sentrale å sikre ettertiden et mest mulig fullstendig utvalg av relevante kilder. Når det gjelder Amundsen er det nok mulig å komme nær dette målet. For Nansens del er det omtrent umulig. Han var blant annet nasjonsbygger, diplomat, politiker, humanitær freds- og hjelpearbeider, vitenskapsmann og polarhelt. Sporene er mange, og de går i et utall retninger.

Noen av de kildene vi presenterer i dette bladet er nok kjent, men likevel relativt urørte av forskerhender. I andre artikler tror vi at vi tar leseren med på oppdagerferd inn over ukjente vidder. Det er nødvendigvis ikke de viktigste arkivkildene vi løfter fram her. Noe av hensikten er nettopp å vise at informasjon også kan finnes i ukjente eller overraskende arkiver.

Lutf Thorsrud

Fotografier fra Roald Amundsens sydpolferd. Ukjent fotograf. Originaler i Nasjonalbiblioteket (NRPA 1063, NRPA 0779 og NRPA 1114). Utsnitt.

Roald Amundsens sydpolhunder

Hundene var avgjørende for Roald Amundsens suksess på ekspedisjonen til Sydpolen. Det var på Fredriksholm ved Flekkerøy at de ble forberedt til den lange ferden.

AV ROGER TRONSTAD, FØRSTEARKIVAR, STATSARKIVET I KRISTIANSAND

Høsten 1909 var Amundsen i København og bestilte 100 grønlandshunder for levering i Norge i juli året etter. Natt til 18. juli 1910 kom det danske dampskipet Hans Egede og ankret opp på Indre Flekkerøy havn utenfor Kristiansand etter 14 dagers stri overfart fra Grønland. Om bord var passasjerer som skulle til København, og 98 hunder. To av de 100 hundene hadde dødd underveis.

I Flekkerøy tollstasjons vaktjournal ble det notert 18. juli at Hans Egede hadde kommet med hunder, utstyr og proviant til Fram-ekspedisjonen, bl.a. ammassatter, som er den grønlandske betegnelsen for lodde. Den fanges i store mengder om våren og tørkes på klippene. Skipet hadde også med seg skinntøy og tørrfisk fra Grønland til Fram-ekspedisjonen.

Retten ved Flekkerøy ligger den lille øya Fredriksholm med gamle festningsruiner. Der ble hundene plassert. Det var satt ned pæler med kjettinger i for å holde hundene fast.

”Obersten”, den eneste hunden som kom hjem i live etter å ha vært på Sydpolen.
Foto: Wilse. Original i Riksarkivet (Privatarkiv Sturlason). Utsnitt.

Mandag, 18. Mellom kl 14¹/₂-13³/₄ fond, påtrulje i havnen, der præsides S/S Hans Egede Skibper H. O. Bang av Kjøbenhavn (inf. m. H6), fra Grønland til hjemstedet via Flekkerø. Havnen for der at Landsette 100 mindre bestemt til Fram-egped; i løbet av dagen blev Hundene opløst og indsats paa Fredriksholm, vider blev oplasset til ekspeditionen. 8 fode med Angonasetter, 1 fad med Skindtøj,

Notering i Flekkerøy tollstasjons vaktjournal 18.07.1910 om innførsel av Roald Amundsens trekkhunder. Original i Statsarkivet i Kristiansand.

Spiste en hest daglig

Det var Sverre Hassel og Adolf Henrik Lindstrøm som passet hundene den første uka, deretter overtok Oscar Wisting for Hassel. Amundsen var svært fornøyd med hundene. De var de største og kraftigste han hadde sett, men så kom de da også fra de beste hundedistriktene på nordvestkysten av Grønland. Hundene ble matet med hestekjøtt hver dag. Det gikk med en hest daglig. Det var viktig å føre hundene godt for den lange sjøreisen, for da ville de bare få tørrfisk. En dag la en hund på svøm mot land, men den ble skutt, og dermed var det 97 hunder igjen.

13-årig hundepasserske

I boka *Sydpolen* nevner ikke Roald Amundsen at mennene hans fikk hjelp med hundene av en 13 år gammel jente. Men det forteller avisene. Jenta ble kalt Lola, kom fra Risør og var sommergjest på Indre Flekkerøy. Hver dag fra morgen til kveld og i all slags vær i tre uker fikk hun bli med ut til Fredriksholm for å klappe og stelle hundene og gi dem mat og vann.

Dyrene satte stor pris på jenta. Hun kunne tumle og leke med dem akkurat som hun ville. Selv de sinteste av dem var som lam overfor Lola. Hunde-

ne prøvde ofte å slåss om maten når mennene var der. Men Lola kunne sitte rolig med fanget fullt av mat og dele ut til hundene, som satt pent og stille ved siden av henne.

Eget hundedekk

Over fordekket på Fram ble det tømret et ekstra borddekk for hundene. Der ble det slått ned kramper med passende mellomrom for hundekjettingene. Hundedekket besto av løse lemmer som lett kunne fjernes for spyling og rengjøring. Over ble det montert en duk for å skygge for sola.

Da all proviant og alt utstyr var på plass i polarskipet, ble hundene tatt om bord på avreisedagen 9. august. Fram lå da for anker like ved Fredriksholm. Hundene måtte transporteres i båt til polarskipet. En motorbåt slepte en mindre båt med 10–12 hunder av gangen. Etter ca. 3 timers strabasiøst slit klarte Lindstrøm og Wisting å få alle hundene om bord i Fram. Der ble hundene lenket i to rader på hver side av fordekket. Det var ikke plass til alle 97 der, så noen hunder måtte plasseres på kommandobroa, på akterdekk og der hvor det var en ledig liten plass. Noe kontakt må det ha vært mellom hundene, deriblant ti tisper. Etter fem måneders sjøreise var nemlig antallet hunder 116.

Digitalt fortalt

Denne artikkelen er en bearbeidet versjon av en videofortelling på www.digitaltfortalt.no, et nettsted for lokalhistoriske fortellinger, administrert av Norsk kulturråd.

Filmopptak ved avreisen

En av Kristiansands fotografer, Ferdinand Køhn, fotograferte og ”kinematograferte” på avreisedagen både Lola, transporten av hundene om bord i Fram og livet på polarskipet. Køhn var for øvrig en av de første i Norge som begynte med filmopptak.

Filmen som ble tatt opp på Fram, skulle ifølge avisene ikke bli vist for publikum før etter Amundsens hjemkomst til Norge. Men filmen skulle bli fremkalt og kopiert av Køhn, og den positive kopien ettersendes til Fram på Madeira for å kunne vises på polarskipets ”kinematografteater” i de arktiske strøk. Den negative filmen skulle pakkes i blikkesker sammen med Amundsens øvrige verdi-

saker og bli innsatt i Centralbanken for Norge. Etter filming, aftensmat og avskjed la Fram ut fra Kristiansand om kvelden tirsdag 9. august med kurs mot Sydpolen. Polpunktet ble nådd seksten måneder senere, 14. desember 1911, ikke minst takket være hundene.

Kilder

Statsarkivet i Kristiansand: Flekkerøy tollstasjons arkiv

Nasjonalbiblioteket: Roald Amundsen, Bildedatabase

Litteratur

Amundsen, Roald: *Sydpolen*, Kristiania 1912

Christianssands Tidende

Fædrelandsvennen

Sørlandets Social-Demokrat

Amundsen-film på verdensarvliste

Unesco utarbeider en ”verdensarvliste” for arkiver og dokumenter. Blant de norske bidragene er Roald Amundsens sydpolfilm. Se notis på s. 44.

Lola og hundene på Fram, 1910. Ukjent fotograf. Original i Nasjonalbiblioteket, Filmarkivet.

Flaskepost i vitenskapens tjeneste

Å sende flaskepost er ikke bare en fritidsbeskjeftigelse.

Rundt 1900 var det ansett som en brukbar vitenskapelig metode for blant annet å kartlegge havstrømmer. I et brev til Fridtjof Nansen, rett før Gjøa legger ut på ekspedisjon i 1901, skriver Roald Amundsen: ”Jeg har også fått om bord 500 flasker til flaskepost og har således nok til at kaste ud 1 a 2 gange i døgnet”. I Nasjonalbiblioteket finnes det materiale om flaskepost sendt fra polare strøk.

AV ANNE MELGÅRD, FORSKNINGSBIBLIOTEKAR, NASJONALBIBLIOTEKET

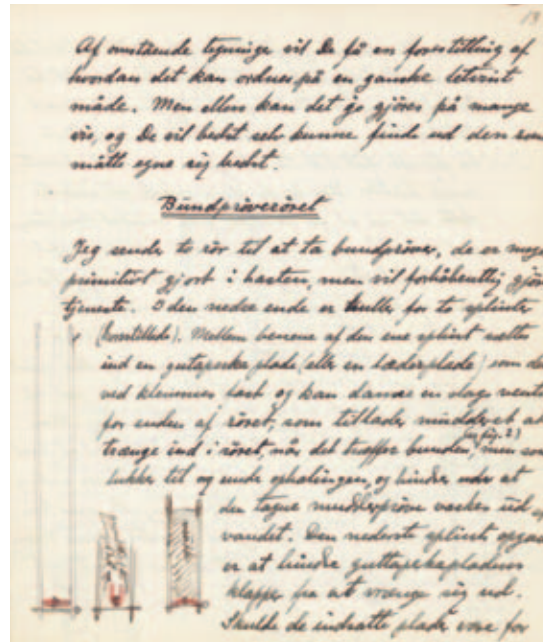
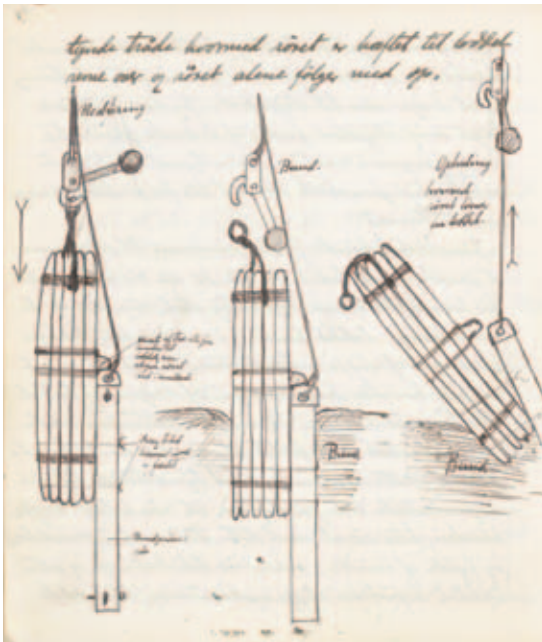
I forbindelse med ”Nansen-Amundsen-året 2011” har Nasjonalbiblioteket digitalisert arkivalia knyttet til både Nansen og Amundsen. Det kan søkes i materialet via NBdigital, som finnes på www.nb.no.

Tokt med Gjøa i 1901

Under digitaliseringsarbeidet dukket det opp dokumenter knyttet til jakten ”Gjøa”, men som ikke hadde noe å gjøre med Gjøa-ekspedisjonen fra 1903 til 1906. En registrering i Nansens arkiv, ”Flaskepost”, vekket også interesse. Her lå det

blant annet 21 identiske brevkort påtrykt Gjøa og med tall skrevet av Roald Amundsen. Kortene hadde tydelig vært utsatt for fukt, typisk for flaskepost.

Blant Amundsens etterlatenskaper finnes også en notisbok, tettskrevet for hånd av Nansen og med fire tilhørende kart. Denne var i katalogen omtalt som Gjøa 1903–06, men dateringen stemte ikke med innholdet. I Nansens arkiv finnes også to journaler ført av Amundsen merket ”Gjøa”.

Fra Fridtjof Nansens notisbok med råd og opplysninger til Roald Amundsen, hovedsaklig i anledning toktet med Gjøa i 1901. Original i Nasjonalbiblioteket (Ms.4°2670).

Kortene, notisboka og journalene viste seg å være fra et samarbeid i 1901 mellom Fridtjof Nansen og Roald Amundsen. Rekkfølgen her er ikke tilfeldig. Det er Nansen som er oppdragsgiver og lærermester. Den elleve år yngre Amundsen hadde riktignok vært med på den første overvintringen i Antarktis som førstestyrmann på den belgiske ekspedisjonen med skuta Belgica i 1896-1897. Høsten 1900 hadde han dessuten studert magnetisme hos den tyske professoren Georg von Neumayer. Men i vitenskapelig arbeid var Amundsen en novise. Nå hadde han bestemt seg for å lete etter den magnetiske nordpolen, men trengte støtte og bistand fra den langt mer erfarne og ikke minst innflytelsesrike professoren. Nansen på sin side ivret etter å få kartlagt havstrømmene. I tre måneder forberedte de to et tokt med Amundsens nyinnkjøpte jakt Gjøa. 9. april, rett før avreisen, skriver Nansen til Amundsen:

”Ja nu har jeg altså gjort alt i stand så godt det har ladet sig gjøre. Og jeg tror De drar afsted med en bedre hydrografisk udrustning end nogen før

Dem til Ishavet, og vil være istand til at gjøre finere observationer end nogen tidligere: Gid De måtte ha held med Dem i enhver henseende og få en rigtig god tur. Jeg glæder mig meget til at se Dem til høsten, forhåbentlig vil De da bringe med Dem materiale til at løse mange viktige problemer”.

15. april svarer Amundsen fra Tromsø at han også har med flaskepost til utkastning.

Amundsens plan, utarbeidet under sterk medvirkning fra Nansen, var å kombinere fangst av sel med oseanografiske undersøkelser i Norskehavet; fra Barentshavet i øst, vestover til Grønland og nord til Spitsbergen. 13. mars skriver Amundsen til broren Gustav: ”Vi blir 13 i det hele om bord, idet en liden, kvik finne-gut er hyrt idag. Heldigvis følger der en flink stuert med”. Kun én av mannskapet er kjent ved navn, sersjant Peder Ristvedt, som skulle assistere med observasjonene. Nansen hadde instruert Ristvedt i bruken av de ulike instrumentene, blant annet med praktiske øvelser på isen i Oslofjorden.

Notisbok med grundig veiledning

”Den skrevne veiledning har jeg flere gange læst igjennem. Den skal imidlertid bli studeret indgående på hele turen, og er jeg overbevist om, den vil være mig til uvurderlig nytte”, skriver Amundsen fra Tromsø 15. april. På side 31 kunne han lese om skriveveredskap til ulike etiketter og annet: ”Merk! til at skrive på etiketten bruges helst blyant da det står sikkert. Blæk er mindre pålideligt med mindre man har pålideligt godt blæk”. Nansen bruker enkel eller dobbel understreking for å markere særlig viktige detaljer. Det er tre begrep som går igjen: ”omhyggelig, nøiagtig, med størst mulig nøiagtighed”. I en vitenskapelig undersøkelse var dette absolutt nødvendig for å oppnå sikre observasjoner og målinger.

Notisboka er på 65 sider og i A5-format. Den er inndelt i tre hovedavsnitt samt innledning: ”Lodning”, ”Temperatur og Vandprøver” og ”Planktonprøver”. Bakerst er det et tillegg på tre sider om ”Dødvatten” underskrevet av den svenske vitenskapsmannen Vagn Walfrid Ekman. Det er et betydelig arbeid Nansen har nedlagt i veiledningen med svært detaljerte beskrivelser av alle oppgavene som skulle utføres. Mange av de tekniske små triksene er ledsaget av tegninger og viser tydelig at han selv hadde erfaring med å ta ulike prøver, loddskudd (dybde-måling), observasjoner etc.

Sirlige journaler og 28 kasser

Toktet varte fra 22. april til 4. september 1901. ”Journalerne tager jeg selv med, når jeg om kort tid afreiser herfra”, skriver Amundsen rett etter hjemkomst til Tromsø. Journalene er i folioformat, begge sirlig og nøyaktig utformet og ført slik Nansen foreskrev i veiledningen. Den ene journalen er merket ”Gjøa. Temperaturmålinger”, den andre ”Gjøa. Pl.prøver. Flaskepost. Lodskud med Bundprøver”. Kolonnen for flaskepost viser posisjon og tidspunkt for når den enkelte ble kastet ut, fra to til seks i døgnet.

Prøvene ble oppbevart på små glassflasker, blant annet 2128 vannprøver og 627 planktonprøver, ordnet i 28 kasser. Disse ble dels sendt fra Spitsbergen den 21. juli med fangstkutteren Martha til Ålesund og derfra videre med en kystbåt til Kristiania. De siste syv ble skipet fra Tromsø ”og vil ankomme til Kristiania ca. den 17. ds.”, kunne Nansen lese i telegram datert 7. september. Umiddelbart startet Nansen bearbeiding av observasjonene og fikk analysert vannprøvene for å fastslå saltinnholdet på ulike havdyp.

Først i slutten av 1906 utga Nansen deler av forskningsresultatene. Publikasjonen er på 137 sider med 11 plansjer og har den lange tittelen *Northern Waters: Captain Roald Amundsen's Oceanographic Observations in the Arctic Seas in 1901 with a Discussion of the origin of the Bottom-Waters of the Northern Seas*. Som en gest til Amundsen lyder dedikasjonen: ”Roald Amundsen the careful planner and happy leader of Arctic enterprise, a tribute from the author.” 15. desember 1906 skriver Nansen til Amundsen at han kan hente femti eksemplarer hos trykkeriet: ”jeg kan tænke mig at De kunde ønske at disponere over en del eksemplarer af dette arbeide som omhandler nogen af frugten af Deres første ekspedition med Gjøa”. Amundsen hadde da nylig returnert til Norge etter den vellykkede ekspedisjonen med ”Gjøa” gjennom Nordvest-passasjen og funnet den daværende magnetiske nordpol.

Flaskepost og havstrømmer

Nansen nevner ikke flaskepost i veiledningen. Det kan ha vært Amundsen som ivret for å kaste ut flaskepost fra ”Gjøa” Kortene til flaskeposten var det trolig Amundsen som utformet, og han informerte Nansen om det i brev datert 15. april 1901: ”På de for flaskeposten bestemte kort tillod jeg mig at sætte Professorens adresse hvilket jeg håber ikke var galt. En prøve vedlægges.” Amundsen var muligens påvirket av professor Neumayer som anses for å være den som utviklet flaskepost til en vitenskapelig metode.

I forordet til *Northern Waters* skriver Nansen at Amundsen "... kastet ut 382 flasker (med postkort) for å bestemme strømmen. Postkortene var adressert til meg og jeg har mottatt en god del som vil bli omtalt senere". Her mente nok Nansen i en senere publikasjon. Flaskepostene fra Gjøa ga imidlertid ikke tilstrekkelig med informasjon om havstrømmene. 14. oktober 1904 hadde Nansen holdt et foredrag i Norsk Ingeniør- og Arkitektforening med tittelen "Om Måling af strøm- og bølgebevegelse i havet". Her snakket han blant annet om manglene ved datidens målemetoder: "Overfladehastigheden ved vi nogen besked om ved skibers drift, bestikfeil, samt ved flaskepostens drift, de sidstes drifttid ofte unøiagtig kjendt, dernæst er disse ting påvirkelig af vinden". Flasken lot seg påvirke av vind og dessuten ga ikke metoden informasjon om de langt viktigere dype havstrømmers retning og hastighet. Sammen med Ekman utviklet derfor Nansen pålitelige instrumenter til å måle disse havstrømmene, både stasjonære til måling fra isen og andre til bruk fra skip. Slike instrumenter ble tatt i bruk på forskningstokter fra 1911.

Siste flaske funnet 22 år senere

Sammen med flaskepostkortene i Nasjonalbibliotekets Nansensamling ligger et utklipp fra Morgenbladet 13. august 1923: "Flaskepost fra Gjøa-ekspeditionen fundet i Nordisen. En flaskepost, som Roald Amundsen kastet ut fra Gjøa den 6te august 1901 paa 76 gr. 13 min. n. br. 16 gr. 20 min. ø.l. er fundet i Nordisen ved munningen av Bellesund." Det tok 22 år før flasken ble observert. For Nansen vekket nok funnet først og fremst til live gamle minner om et svært vellykket forskningstokt. Flaskepost som en vitenskapelig metode hadde alt i 1901 utspilt sin rolle i Nansens oseanografiske forskning.

Protokoll med prøveresultater fra Gjøa. Forside. Original i Nasjonalbiblioteket (Ms.fol. 1924:5:1:2).

Kilder i Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling

Brevs. 480:B
Brevs: 812:1
Ms.4° 2670
Ms.fol. 1924:4:5:d
Ms.fol. 1924:5
Ms.fol. 1924:6:A:2 Flaskepost

Litteratur

Ekman, Vagn Walfrid: "On a new Current-Meter invented by Prof. Fridtjof Nansen" i *Nyt Magazin for Naturvidenskaberne*. Bind 39. Kristiania 1901.

Drivenes, Einar-Arne og Harald Dag Jølle (red.): *Norsk polarhistorie: Vitenskapene*, b. 2. Gyldendal 2004.

Nansen, Fridtjof: "Methods for Measuring Direction and Velocity of Currents in the Sea" i *Publications de Circonstance* No 34. København 1906.

Nansen, Fridtjof: *Northern Waters: Captain Roald Amundsen's Oceanographic Observations in the Arctic Seas in 1901 with a Discussion of the origin of the Bottom-Waters of the Northern Seas*. Videnskabs-Selskabets Skrifter. L. Matematisk-Naturv. klasse 1906. No.3.

Penger til polferd

Polarekspedisjoner kostet penger, og den norske stat var forsiktig med bevilgningene. Etter en triumf i isen var derimot staten villig til å belønne mannskapene.

AV LEIF THINGSRUD, ARKIVAR, RIKSARKIVET

I arkivet etter Kirke- og undervisningsdepartementets 1. skolekontor finnes en liten serie kalt *Polarforskning*. De fem siste eskene der inneholder korrespondanse om bevilgninger i forbindelse med ekspedisjonene til polarhelter som Nansen, Sverdrup og Amundsen. Materialet er fra 1887 til 1928 og omhandler en rekke større og mindre ekspedisjoner: Fram-ferden mot Nordpolen, Amundsens sydpolekspedisjon og den påfølgende nordpol-ekspedisjonen, Gjøas ferd gjennom Nordvestpassasjen, Maud-ekspedisjonen i Nordøstpassasjen, unnsetningsekspedisjonen etter polfarerne Tessem og Knudsen, Begitsjev-ekspedisjonen med mer.

Korrespondanse fra selve ekspedisjonene finnes derimot ikke her og heller ikke noe om forskningsresultatene, annet enn at det i noen tilfeller er saker om tilleggsbevilgninger for å bearbeide innsamlet materiale. For Gjøa-ekspedisjonens vedkommende går således korrespondansen helt fram til 1931, da de siste regnskapene ble gjort opp.

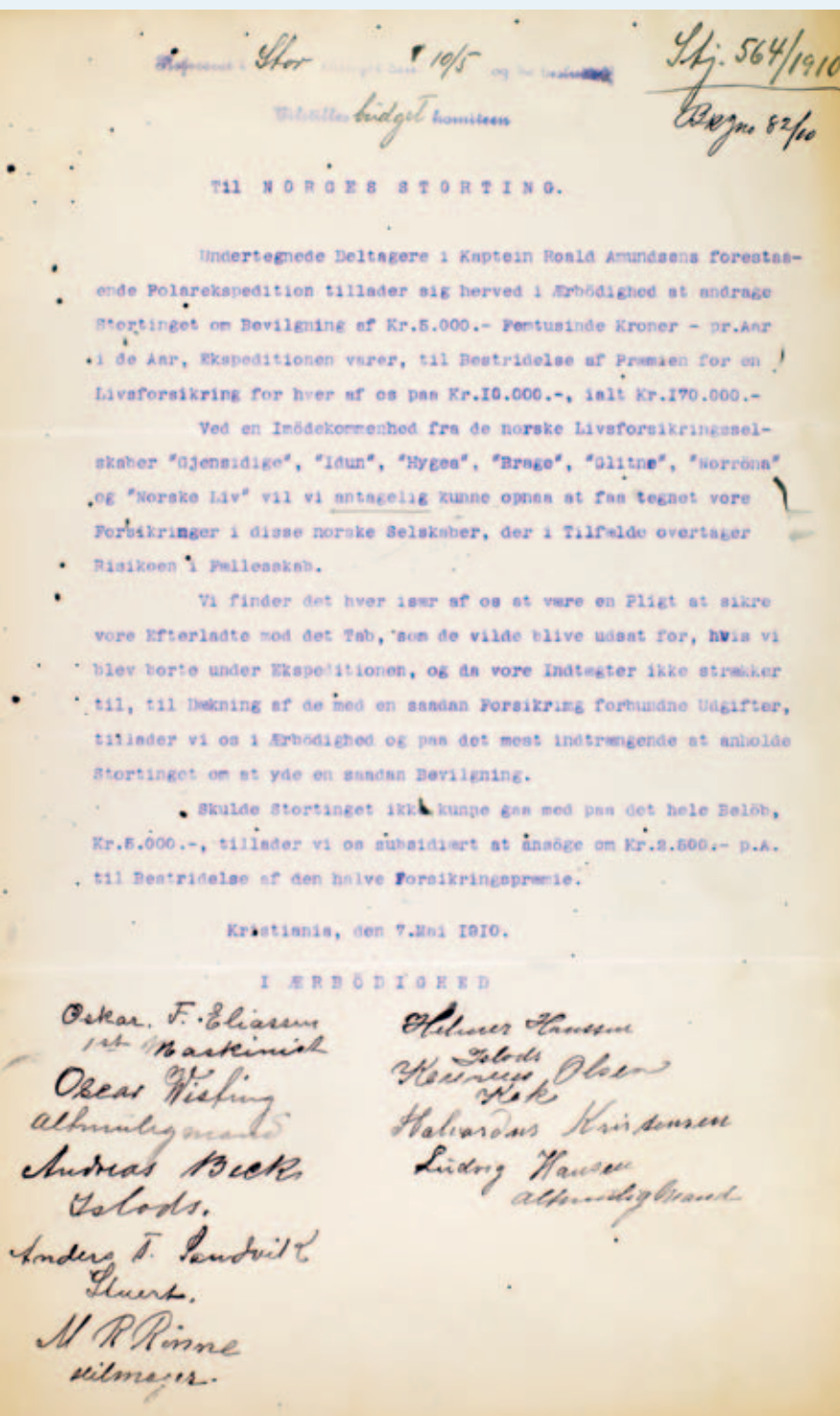
Blant de større sakene i dette materialet er Roald Amundsens sydpolferd i 1910 til 1912. Vi skal derfor dukke litt nærmere ned i disse mappene.

Bevilgning til skip

I januar 1909 behandlet stortingets budsjettkomité en søknad fra Amundsen om å få lånt polarskipet Fram til "... en ekspedition til undersøgelse af de oceanografiske, meteorologiske og andre forhold i det nordlige polarhav" og om kr 75 000 for å få satt skipet i stand til en slik ekspedisjon. Komitéen innstilte på bevilgning, men med betingelsen "... at det forbeholdes universitetet af det indsamlede materiale at udtage til sine samlinger og til andre videnskabelige norske institutioner saadanne gjenstande, som maatte have videnskabelig interesse." Slik ble også stortingsvedtaket, og Fram ble sendt til Marinens hovedverft for å settes i stand til ferden.

Arbeidene ble imidlertid mer omfattende enn antatt, slik at totalsummen nærmet seg et sekssifret beløp. Dokumentene inneholder imidlertid ingen spesifiseringer av hvilke arbeider som ble utført, annet enn at Amundsens advokat, Alexander Nansen – Fridtjofs bror – i et brev 16. juli 1910 nevner at tolv tusen kroner var brukt til innsetting av ny motor.

Søknad fra deltakere på Roald Amundsens sydpolferd om forsikring. Original i Riksarkivet (Kirke- og undervisningsdept. 1. skolektr. D: serie Eh eske 594).

Uten forsikringer og hyrebidrag

Advokat Nansen rettet i mars 1909 en henvendelse til departementet om forsikring av skipet mens det lå i Horten. Det spørsmålet ble sendt videre til Forsvarsdepartementet, som prompte svarte at "... Fram - i likhet med marinens fartøier - ikke er assurert verken mot brand eller søskade." Staten var og er selvassurandør.

Ekspedisjonen hadde også en annen økonomisk side: Mannskapene skulle ha hyre. Den varierte fra kr 50 pr. måned, som byssegutten fikk, til kr 150, som skipssjefen, Thv. Nilsen, samt Hassel og Sundbeck hadde avtale om. Amundsen beregnet de samlede hyreutgiftene til 60 000 kroner og søkte i desember 1909 Kirkedepartementet om halvparten. Resten skulle han skaffe "ad privat vei". Stortinget sa imidlertid nei.

Amundsen forsøkte derfor en annen vri og søkte sommeren 1910 Stortinget om en bevilgning til en livsforsikring på ti tusen kroner til hver av mannskapet. Her var Stortinget noe mer imøtekommende og tilbød å dekke halvparten av premien, kr 2 500 i året, mot at mannskapene selv betalte resten av premien. Det så ingen av dem seg i stand til, og da heller ikke forsikringselskapet Hygea ville være med på en ordning med halv forsikring, raknet saken. I november samme år kunne Kirkedepartementet skrive til advokat Nansen og meddele at saken ikke ga "... anledning til nogen videre forføining fra dept.s side." Mannskapene seilte altså uten noen livsforsikring, og ferden skulle jo også som kjent gå i en helt annen retning enn det som først var forespeilet dem.

Belønninger til besvær

Stemningen ble lettere i 1912, da ekspedisjonen kom velberget tilbake og kunne fortelle om ferden til sydpolpunktet. Mannskapene ble nasjonalhelter, og Stortinget vedtok i juli 1913 å gi hver av dem en belønning på tre tusen kroner. Det vil si, Fire deltakere fikk litt mer. Hassel fikk 3 600 kroner, og

Wisting, Bjaaland og Helmer Hansen fire tusen. På den annen side måtte de som hadde permisjon med delvis lønn fra staten, tåle fratrekk for denne. Og da ble det ikke mye igjen til dem.

Roald Amundsen og broren Leon, som håndterte mye av det forretningsmessige rundt polarferdene, hadde, etter en henvendelse til statsminister Jens Bratlie fra Høyre, muntlig fått noe de oppfattet som lovnader om forfremmelser eller stillinger i staten til enkelte av deltakerne. Dette satte kirkestatsråden i den nyoppnevnte venstre regjeringen, Bryggesaa, i en liten knipe, men sakene fikk etter hvert en praktisk løsning.

Saken om Hjalmar Johansens fraskilte kone og deres fire barn samt en sak vedrørende kokken Adolf Lindstrøm verserte lengst. Lindstrøm hadde deltatt på tre store ekspedisjoner og var blitt lovet en vaktmesterstilling. Johansen var nå død, men hadde betalt jevnlige bidrag til kona. Det endte derfor med at hun fikk hans belønning. Og i juli

1914 gikk det brev fra NSBs hovedstyre til Arbeidsdepartementet om at Lindstrøm kunne "... skaffes midlertidig beskjeftigelse straks og fast ansattelse naar en passende stilling blir ledig" både i Hamar og Drammen distrikter. Lindstrøm ble imidlertid aldri jernbanemann. Tvert imot ble det flere turer i politen.

Med dette var Kirkedepartementets befatning med sydpolsferden tilbakelagt distanse. I arkivet er imidlertid korrespondansen omkring utbetalingerne av belønningene mer enn dobbelt så omfattende som korrespondansen i forkant av ferden. For den som først og fremst leter etter spennende realhistorie kan nok dette lett føles som at den som leter i arkivene skal finne, men ikke det han leter etter. Men sett med en arkivars øyne er ikke det funnet så veldig overraskende.

Kilde

Kirke og undervisningsdepartementet, 1. skolekontor D: serie Eh eske 594, Riksarkivet

Postkort som viser Amundsen og hans menn på polpunktet. Tegner: Andreas Bloch. Original i Nasjonalbiblioteket (NBRA 0107).

Arbeidskomitéen for Fridtjof Nansens polarekspedisjon

I forbindelse med Fridtjof Nansens polarferd i 1893 ble det opprettet en arbeidskomité som skulle bistå med å skaffe økonomiske midler til ekspedisjonen. Komitéens arkiv oppbevares i Riksarkivet som privatarkiv nr. 61 ”Arbeidskomitéen for Fridtjof Nansens polarekspedisjon”. Det inneholder rikholdig dokumentasjon både om innsamling av penger og bygging og utrustning av polarskuta Fram.

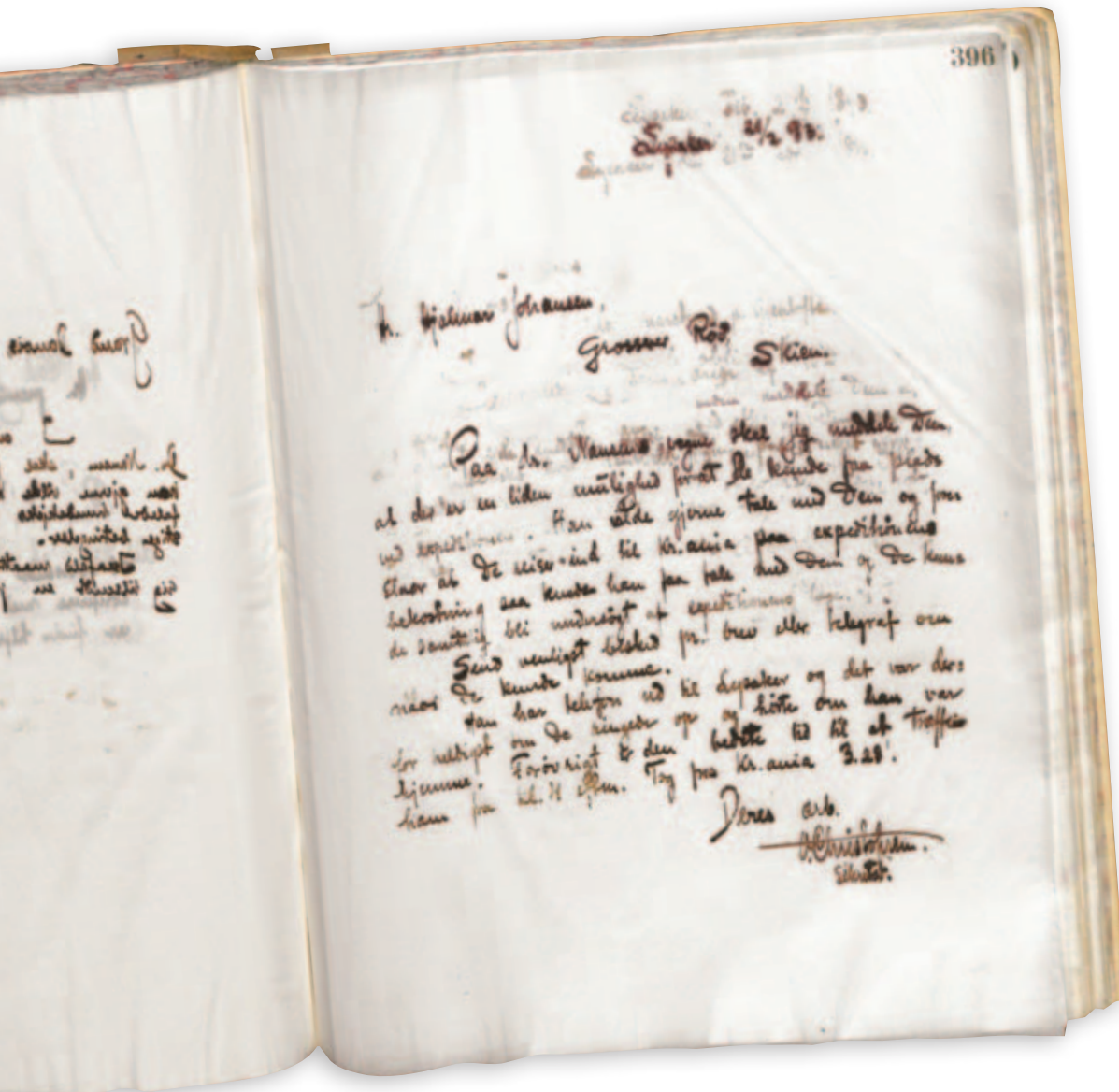
AV KRISTIN BRATTELID, ARKIVAR, RIKSARKIVET

Da Fridtjof Nansen kom tilbake fra sin Grønlands-ekspedisjon i 1887, var han raskt i gang med å planlegge en ny, enda dristigere og mer omfattende ekspedisjon. Han ville nå Nordpolen ved hjelp av et spesialkonstruert skip som tålte å bli innfrosset i de mektige, bevegelige ismassene og drive med havstrømmen tvers over polhavet.

De første kostnadsoverslagene for ekspedisjonen var på omkring 300 000 kroner. I 1890 ble det etter søknad bevilget kr 200 000 fra Stortinget på betingelse av at det resterende beløp ble skaffet på annen måte. Gjennom en komité bestående av tre

velstående forretningsfolk med interesse for vitenskap og engasjement for oppdagelsens betydning for det norske nasjonale prosjekt, grosserer og skipsreder Thomas Fearnley, konsul Axel Heiberg og bryggerieier Ellef Ringnes, ble det i februar 1891 samlet inn 105 000 kroner gjennom en privat innsamling. Bidragene kom fra de tre komitémedlemmene, kongehus, sentrale samfunnsaktører og fremtredende forretningsfolk.

Det ble lagt sterk vekt på at ekspedisjonen skulle være et nasjonalt foretak, og at man skulle unngå ”tiggerferd” til utlandet. Et bidrag på 300 pund fra

Hjalmar Johansen innkalles til møte med Nansen for vurdering av om han er riktig mann til å delta i ekspedisjonen. Fra Nansens kopibok. Original i Riksarkivet (PA-0061 Arbeidskomiteén for Fridtjof Nansens polarekspedisjon: D-0001).

det geografiske selskap i London ble således akseptert under tvil. Den svenske friherre Oscar Dickson, som i utgangspunktet hadde tilbudt seg å betale hele ekspedisjonen, fikk aller nådigst anledning til å bidra med å utstyre skipet med strøm. Ellers takket man nei til ikke-norske bidrag.

En kostbar ekspedisjon

Det viste seg imidlertid at kostnadene til byggingen av Fram ble høyere enn antatt. Den uvanlige og omfattende konstruksjonen på fartøyet hadde gjort det vanskelig å forhåndsberegne utgiftene. Nansen trengte mer penger og konfererte med tremannskomiteén. Den foreslo at Norsk Geografisk Selskap skulle gi sitt navn til en ny, bredere anlagt pengeinnsamling.

I november 1892 gikk tremannskomiteén, sammen med en komité fra Norsk geografisk selskaps styre og råd, i gang med en ny innsamlingsaksjon. De enkelte medlemmene påtok seg å distribuere påtegningslister og forsøke å skaffe bidrag. Nok en innsamling, en "National Subskription", ble satt i gang i mars 1893, kun et par måneder før planlagt oppstart av ekspedisjonen. Denne gangen var det også styret i Norsk Geografisk Selskap som stod for oppropet. Et hundretalls innsamlingslister ble distribuert til lokale kontaktpersoner omkring i landet som fikk i oppdrag å legge listene ut på offentlige steder. Ikke bare velstående, men også vanlige folk fikk nå anledning til å gi bidrag. Ingen av de to innsamlingsaksjonene ble imidlertid spesielt innbringende. Den første fikk inn

12 810 kroner, den andre innbrakte kun 2287 kroner. Det var trange tider økonomisk, og giverevnen var redusert. Vi ser mange eksempler i arkivet på beklagende brev fra menn som returnerte subskripsjonslister uten påtegnede bidrag. I tillegg finnes en mengde påtegnede lister, og sammenfattede oversikter over bidrag og bidragsytere, korrespondanse og møteprotokoll. Tross tremannskomiteéen og Det norske geografiske selskaps innsats var ekspedisjonen fortsatt i økonomisk krise rett før den planlagte avgang. Redningen ble en ekstra bevilgning fra Stortinget på kr 80 000 og nok et bidrag fra Axel Heiberg.

Det smakte nok godt med både ferske smørbrød og dram for Frams mannskap etter hjemkomsten i august 1896. Original i Riksarkivet (PA-0061 Arbeidskomiteéen for Fridtjof Nansens polar-ekspedisjon: R-0007).

den 18

REGNING

for Frams Mannskaps.
fra Grund. Hotel

1896			
Kjøp 1/2 Liter øl	10	1	00
1/2 øl		1	40
1/2 øl		2	40
1/2 øl		1	50
1/2 øl		1	50
1/2 øl		1	50
1/2 øl		1	60
1/2 øl		1	50
1/2 øl		1	60
		7	00
		Betalt	
		Auld	

Byggingen og utrustningen av Fram

Mens komitéen og Norsk geografisk selskap tok seg av pengeinnsamling og økonomi, kunne Nansen konsentrere seg om selve planleggingen av ekspedisjonen og ikke minst byggingen, utrustningen og bemanningen av det helt spesielle polarfartøyet. Oppdraget med å bygge et skip som kunne tåle påkjenningene i arktiske strøk, gikk til den kjente skips- og båtkonstruktøren Colin Archer i Larvik. I arkivet finner vi korrespondanse mellom Nansen og Archer samt Archers regnskap med bilag. Dette materialet forteller oss en hel del om byggeprosessen, materialvalg, kostnader og utstyr. Vi finner lønningslister som viser hvem som var med på arbeidet og hva de fikk i betaling, og vi finner kvitteringer for stort og smått som viser hvilke foretak som leverte hva til prosjektet.

For å ruste mannskapet mot påkjenningene nderveis, isolasjonen og usikkerheten, ble Fram relativt komfortabelt innredet og utstyrt blant annet med bibliotek og musikkinstrumenter. Om bord var selvfølgelig også en anelig samling vitenskapelig utstyr, måleinstrumenter, navigeringsutstyr og medisinsk utstyr.

Nansen korresponderte selv med leverandører og eksperter fra hele verden. Lite var også overlatt til tilfeldighetene når det gjaldt provianteringen. Skjørbuk og underernæring var en farlig trussel, og en god næringssammensetning og ikke minst sikkerhet for at varen tålte langtidslagring var avgjørende.

I korrespondansen som er bevart i arkivet, ser vi tydelig Nansens vitenskapelige og grundige tilnærming i utvelgelsen av egnede næringsmidler. Og ikke minst i utvelgelsen av pels, klær og stoffer som skulle hindre forfrysning. Det var selvsagt en ære å få levere varer til en prestisjeekspedisjon, noe vi ofte ser av uttrykksformen i de mange tilbud som strømmet inn og i fakturaer og kvitterin-

ger på alt fra vakuumtørrede eller hermetiserte matvarer til katteskin og komager, ski, sleder og hunder og mye mer.

Et viktig arkiv for norsk polarhistorie

En betydelig del av arkivet består av regnskap. Foruten Colin Archers regnskap i forbindelse med bygging og sjøsetting, finner vi polarekspedisjonens hovedbøker, memorial og kassabok samt et eget regnskap med bilag i forbindelse med tilbakekomsten av Fram, som blant annet viser utlegg til ekspedisjonsmedlemmenes telegrammer, hustruernes reise nordover for å treffe de hjemvendte ekte menn og utgifter til all festivitaten. Den ofte benyttede praksis med å kassere regnskapsbilag er heldigvis ikke fulgt i dette tilfellet.

Det er liten tvil om at arkivet etter arbeidskomitéen for Fridtjof Nansens polarekspedisjon utgjør et viktig kildemateriale for alle som arbeider med og er interessert i polarhistorie, Fram spesielt og skipsbygging generelt. Arkivet sier lite om selve ekspedisjonen og observasjonene underveis, men det inneholder materiale som gir innsikt i det viktige forarbeidet, både fremskaffingen av det økonomiske grunnlaget, disponeringen av midlene og byggingen og utrustningen av Fram, proviantering og innhiring av mannskap. Arkivet er i anledning av årets Nansen-jubileum digitalisert, og det vil dermed være tilgjengelig for langt flere.

Kilder i Riksarkivet

PA-0061 Arbeidskomitéen for Fridtjof Nansens polarekspedisjon
S-1021 Kirke- og undervisningsdepartementet, 1. skolekontor
D Eh/Lo59/0001 Polarekspedisjoner

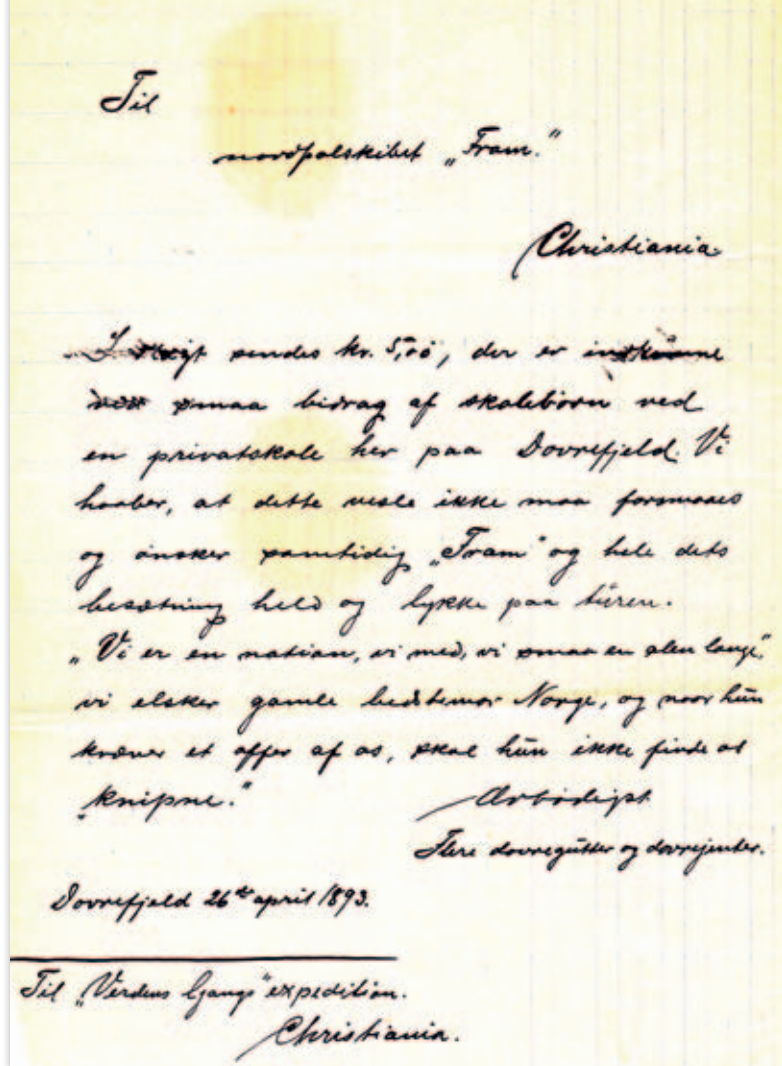
Trykte kilder

Geir Hestmark: *Vitenskap og Nasjon, Waldemar Christopher Brøgger 1851–1905*, Oslo 2003.

Tor Borch Sannes: *Colin Archer skipene*, Oslo 1978

Tor Borch Sannes: *Fram*, Oslo 1989

Øystein Sørensen: *Fridtjof Nansen, Mannen og myten*, Oslo 1993

Gjennom "National subskriptionen" kom det inn en del mindre bidrag. Her ett fra en skoleklasse på Dovre. Ingen tvil om at det nasjonale aspektet var levende i manges oppfatning av ekspedisjonens viktighet. Original i Riksarkivet (PA-0061 Arbeidskomitéen for Fridtjof Nansens polarekspedisjon: D-0002).

Nansen-brev i bokform

Fridtjof Nansen var en flittig brevsriver, og et utvalg av brevene ble i årene 1961 til 1978 utgitt i bokform av Nansenfondet. De fem bindene inneholder i alt 1259 brev fra hans tidligste ungdom til hans død. Brevene viser Nansen som forsker, som politiker og som leder av mellomkrigstidens humanitære arbeid for fanger og flyktninger. Bind 1 og 2 er utsolgt, mens de siste tre bindene kan kjøpes gjennom Riksarkivets nettbutikk.

Fridtjof Nansens fond til videnskabens fremme

Framekspedisjonen nådde ikke Nordpolen men gjorde store geografiske og vitenskapelige oppdagelser. Nansen hadde bevist teoriene om den polare drivisen. Det ble fastslått at Nordpolen ikke lå på land og heller ikke på en permanent isbre, men på skiftende, uforutsigbar pakkis. Nordishavet var et dypt basseng, uten vesentlige landmasser nord for det eurasiske kontinentet.

AV PER KRISTIAN OTTERS LAND, ARKIVAR, RIKSARKIVET

Nansen og mannskapet på Fram ble tiljublet under avreisen. Tilbakekomsten var som en ”oppstandelse fra de døde”. Ferden fra nord langs hele norskekysten var en eneste stor jubelfest, som kulminerte med festligheter i Kristiania i september 1896. Da hadde flere rukket å få et innblikk også i de vitenskapelige resultatene fra ekspedisjonen. Nansen ble hyllet av sin lærer og kollega ved universitetet, professor Henrik Mohn: ”*Men saa finder han i Nordpolens nærmeste Nærhed et Dybhav, et sidestykke til vort eget Nordhav, og i dette Polarhav er der varmt Vand! Hvem kunde ane noget saadant? – Ekvators Varme trænger helt op til Nordpolen i 1000 Favne mægtige Vandlag! Hvilken forunderlig Ordning af vor Jordklodes Husholdning! Og hvilket Lys dette Fund vil kaste over Forstaaelsen deraf!*”

Initiativ og etablering

Geologen og forskningspolitikeren Waldemar Christoffer Brøgger var styremedlem i Norsk Geografisk Selskap, som bidro til pengeinnsamlingen i regi av Arbeidskomitéen for Fridtjof Nansens polar-ekspedisjon. Da Fridtjof Nansen kom tilbake fra sin ekspedisjon med Fram i 1896, ville Brøgger ri på den nasjonale bølgen av entusiasme. Han tok initiativ til en ny landsomfattende innsamling for å etablere et fond, både for å minnes bragden og for å styrke vitenskapen i Norge. Høsten 1896 gikk det ut et opprop til det norske folk: ”*Nansens Daad er først og fremst udsprunget af Videnskabsmandens Forskertrang; ... Vi oppfordrer derfor vort Folk til at grundlægge et Fond med det Formaal at støtte Videnskaben i vort Land, et Fond som under Navn*

af "Fridtjof Nansens Fond til Videnskabens Fremme" for alle Tider skal bevare Mindet om den Stordaad, som nu fylder Alles Sind og som i disse Dage har draget hele Verdens Opmærksomhed hen paa vort lille Folk."

Konsul Axel Heiberg, samt svenskene dr. Alfred Nobel og Friherre Oscar Dickson, bidro med de største enkeltbeløpene til fondet. Konsul Heiberg betalte inn hele 50 000 kroner. W.C. Brøgger var svært iherdig og skrev engasjerte brev til kapitalsterke personer. Hans Rasmus Astrup, en av de rikeste i Norge den gang, mottok oppfordringen om "at tegne et ordentlig beløb. Du har råd til det og kan gjøre det. Og du bør gjøre det likemeget for din egen skyld som for fædrelandets. Videnskapen der er fremskridtet, det er menneske-

hedens velgjører og utviklingens bærer; noget større og edlere kan du ikke anvende dine penger på." Arkivene viser på en annen side at intet bidrag var for lite. Det finnes bilag for innbetalinger til Nansenfondet helt ned i 10 kroner. Alt i alt ble det bygget opp et betydelig fond som følge av initiativet til W.C. Brøgger. Innsamlingskomitéen presenterte resultatet i Det Norske Videnskaps-Akademi 3. mai 1897 og lød på netto 270 250 kroner og 19 øre. Komitéen hadde nådd sitt mål med god margin.

Den første tiden etter etableringen av fondet ble det brukt mye midler på publiseringer og utgivelser av de vitenskapelige resultatene fra polferden. Et lite dykk i arkivet viser imidlertid at fondet allerede tidlig bidro med midler til grunnforskning. Som eksempel kan nevnes at professor Kristian Birkeland mottok 300 kroner til å forske på solflekker i 1898, dette som ledd i hans nordlysforskning.

Fridtjof Nansen.
Foto: Sturlason. Original i
Riksarkivet (Privatarkiv
Sturlason).

Nansen - Fondet

Nye Bidrag af Universitetets Lærere

Mr. Mikkelund	kr. 500,-
Rhollut	500,-
Carl Størmer	500,-
Dr. M. J. M. M.	500,-
H. H. H.	500,-
A. H. H.	100,-
Ch. J. J.	100,-
P. S. S.	100,-
L. L. L.	100,-
S. S. S.	100,-
M. M. M.	100,-
Prof. Laaske	100,-

Oppdrag og utvikling

En rekke fond har gått inn i *Fridtjof Nansens fond til videnskabens fremme* (Nansenfondet) siden etableringen. Senest i 2006 ble hele 31 fond og legater lagt til dette hovedfondet etter Fridtjof Nansen.

I tillegg er en del selvstendige fond forbundet med Nansenfondet under et felles styre. Samlet betegnes fondene som *Nansenfondet og de dermed forbundne fond*. Disse omfatter:

- Nansenfondet, opprettet i 1896.
- A/S Norsk Varekrigsforsikrings fond, opprettet 1921.
- Norsk Hydros fond til vitenskapelig forskning, opprettet 1930.
- Michael Width Endresens fond for Sunnmøre næringsliv, opprettet 1935.
- Statoils forskningsfond, opprettet 1983.
- Gabriel Gustafsons minnefond for vern av fornminner (Osebergfondet), opprettet 1988.

Universitetslærere tegnet seg for bidrag til Nansenfondet. Original i Riksarkivet (PA-0683 Nansenfondet: H-0001).

Waldemar
Christoffer Brøgger.
Ukjent fotograf. Original i
Universitetet i Oslo, Museum
for universitets- og vitenskaps-
historie (MUV 20377).

Nansenfondet og de dermed forbundne fond har følgende hovedoppgaver: 1) Dele ut prisene *Fridtjof Nansens belønning for fremragende forskning*, innen humaniora og samfunnsfag, og innen realfag og medisin. 2) Dele ut *Fridtjof Nansens belønning for yngre forskere*. Prisene deles ut på årsmøtet til *Det Norske Videnskaps-Akademi*. 3) Gi støtte til grunnforskning via søknader. De seks fondene har felles styre og forvaltes etter de samme reglene. Det er *Det Norske Videnskaps-Akademi* som oppnevner styret til *Nansenfondet og de dermed forbundne fond*.

W.C. Brøgger var hovedmannen bak innsamlingsaksjonen og statuttene til Nansenfondet. I statuttene ble det slått fast at Nansenfondet skulle være en stiftelse tilknyttet Videnskaps-Akademiet. Brøgger ble valgt til Nansenfondets første styreformann, en posisjon han beholdt i 40 år.

Stor betydning dokumentert

I forbindelse med 100-årsmarkeringen til *Det Norske Videnskaps-Akademi* i 1957 ble Waldemar Christoffer Brøgger trukket frem som den mest betydningsfulle for at Videnskaps-Akademiet fremsto som jevnbyrdig med nasjonalakademier i andre land. Uten hans innsats for Nansenfondet hadde ikke akademiet nådd utover sin i utgangspunktet beskjedne krets, ble det hevdet. *Nansenfondet og de dermed forbundne fond* ga norsk forskning vekstbetingelser på linje med forskningen i andre kulturnasjoner. Nansenfondet hadde større nasjonal betydning før staten opprettet forskningsrådene etter okkupasjonen, men fondet er fremdeles Norges største private forskningsfond. Prisene, som deles ut hvert år, er svært prestisjefylte, og i arkivet etter Nansenfondet finner man søknader om tildelinger og dokumentasjon av saksgangen frem mot prisutdelingene. Arkivet inneholder styreprotokoller, journaler og regnskapsmateriale og har et rikholdig sakarkiv med prosjektbeskrivelser og rapporter.

Regnskapsprotokoll som viser utbetalingen fra Nansenfondet til Kristian Birkeland i 1898. Original i Riksarkivet (PA-0683 Nansenfondet: R-0001).

Kilder i Riksarkivet

Pa-682 Det norske Videnskaps-Akademi

Pa-683 Nansenfondet

Pa-684 A/S Norsk Varekrigsforsikrings Fond

S-4182 Universitetet i Oslo, Det vitenskapelige forskningsfond av 1919

Litteratur

Hestmark, Geir: *Vitenskap og nasjon, Waldemar Christoffer Brøgger 1851–1905*, Aschehoug 1999

		Videnskabelige	
1898			
Desember 1	til Nansen. Dele af Nansen	1 kr.	50000
14	" " " " " "	2	50000
Desember 17	" " " " " "	"	50000
Desember 1	" " " " " "	"	50000
18	" " " " " "	2	50000
22	" " " " " "	"	50000
Desember 27	" " " " " "	"	50000
Januar 7	" " " " " "	"	50000
Maj 25	" " " " " "	22	192333
			36 192333
1899			
Desember 25	til Nansen. Dele af Nansen	10	50000
1900			
Maj 25	til Nansen. Dele af Nansen	16	67000
September 27	" " " " " "	20	50000
Desember 19	" " " " " "	22	16660
1901			
Januar 10	" " " " " "	20	100000
			36 159933
1901			
April 18	til Nansen. Dele af Nansen	20	50000
Desember 19	" " " " " "	10	50000
			36 50000
			36 50000
			40000

”Nansenarkivet” i Genève digitaliseres

Fridtjof Nansens virke som vår første høykommissær for flyktninger skapte et omfangsrikt arkiv, som i dag finnes ved FN-biblioteket i Genève. Det befinner seg i en dårlig fysisk tilstand, som i 2000 utløste ett norsk initiativ til konservering gjennom mikrofilming og digitalisering. Med støtte fra Stiftelsen Fritt Ord har Riksarkivaren i samarbeid med FN-biblioteket i Genève sørget for at halvparten av arkivet er blitt mikrofilmet. Nå skal filmene digitaliseres slik at materialet kan legges til rette for forskning.

I 1999 ble riksarkivar John Herstad kontaktet av lederen for FN-biblioteket i Genève. ”Nansenarkivet” var, etter hennes oppfatning, det enkeltarkivet i bibliotekets varetekt som var i aller dårligst forfatning. Papiret var svært skjørt og surt, og skriften var i ferd med å bleke ut. Bibliotekets arkivmagasiner var heller ikke klimaregulert, og papirmaterialet var følgelig utsatt for ustabil temperatur og fuktighet. På sikt ville en redningsaksjon i form av mikrofilming og digitalisering være helt nødvendig for å bevare informasjonsinnholdet, mente hun. Ville det være mulig å søke bistand i Norge til en slik aksjon? Riksarkivaren tok henvendelsen alvorlig. Selv om dette i prinsippet lå utenfor hans

AV SVEIN WARBERG,
RÅDGIVER, RIKSARKIVET

Aftenposten 29.11.1999.

Redder råttent Nansen-arkiv

Riksarkivaren og Institusjonen Fritt Ord går sammen om å redde Nansen-arkivet i FN-biblioteket i Genève. Fridtjof Nansens gamle dokumenter er i svært dårlig forfatning.

Redder.
Fritt Ord-leder
Preben Munthe.

Redder.
Riksarkivar
John Herstad.

år deler ut rundt 25 millioner kroner til ulike kulturprosjekter, kastet seg over muligheten til å redde det viktige Nansen-arkivet.

– Dette er et ideelt prosjekt for oss å støtte. Nansen-papirene er en del av nasjonalarven, og når Nansen også nylig er kåret til århundrets nordmann i Aftenposten, er det ekstra viktig for oss å sørge for at arkivene blir preservert og gjort lettere tilgjengelig for forskere, sier leder i Fritt Ord, Preben Munthe.

Råtnet i arkivet

Det var en svensk arkivar som i sommer tipset riksarkivar John Herstad om Nansen-papirenes dårlige stand. 80 hylsemeter brev, dokumenter og notater er i ferd med å gå i oppløsning i FN-bibliotek i Genève, dit arkivene

håvnet da Folkeforbundet ble oppløst i 1946.

Eldre Riksarkivaren og sjefbibliotekar Pierre Pelou ved FN-biblioteket har vært dypt bekymret for tilstanden til dokumentene, som regnes som svært viktige for norsk historie.

– Siden arkivene ble åpnet for forskning i 1969 er lite gjort for å konservere eller bevare dem, og det er bare å beklage at vi nå ser at den fysiske forfatningen av Folkeforbundets arkiver er prekær, for ikke å si irreversibelt skadet.

Derfor er det ytterst viktig at preservering skjer gjennom et automatisasjonsprosjekt som bør settes i gang umiddelbart, skriver Pelou i et brev til Riksarkivaren.

– Dette er viktige papirer for norsk historie. Blant annet do-

kumenterer de Nansens rolle som høykommissær for flyktninger, sier Herstad.

Over flere år

Redningsaksjonen av det omfattende materialet vil trolig ta to til tre år.

– Det avhenger av hvor dårlig materialet er, sier Herstad. Riksarkivarens ambisjon er at prosjektet skal igangsettes tidlig på nyåret.

– Vi er interessert i å få dette gjort så fort som mulig.

Selv om arkivene er i Genève, vil Riksarkivaren ha et overoppsyn med restaureringsarbeidet.

– Vi vil gjerne ha kontroll over prosessen og sørge for at vi får en master mikrofilm, slik at vi kan distribuere kopier til norske forskningsmiljøer, sier Herstad.

martin.gray@aftenposten.no

fakta

Fritt Ord

▼ Institusjonen Fritt Ord er en norsk stiftelse med formål «å fremme ytringsfriheten og dermed bidra til å styrke en demokratisk samsfunnsutvikling i Norge og berike vår kultur».

▼ Fritt Ord gikk i 1975 tungt inn som aksjonær i dåværende Narvesen Kosikkompani. I 1996 solgte stiftelsen 800 000 aksjer og reduserte sin eierandel til 5,1 prosent. I 1999 har de solgt seg ytterligere ned (til 3,4 prosent), men er fortsatt hovedaksjonær i Narvesen.

▼ Institusjonen Fritt Ord deler ut to priser, styrets honorar, og den årlige Fritt Ord-Prisen, som deles ut i mai.

▼ Fritt Ord er en av kulturkretsens viktigste fristående økonomiske bidragsytere, og deler i år ut rundt 25 millioner kroner. Åtte millioner går til ombygging av amfiteatret på Nationaltheatret, seks millioner til nytt bygg ved Nansenskoln, én million til steinbrudd-scenen i Fjæreheia utenfor Grimstad.

Fridtjof Nansen smaker på maten ved bespisningen av foreldreløse gutter i en sommerleir, Kumajri, Armenia, 23.06.1925. Ukjent fotograf. Original i Nasjonalbiblioteket (bldsa_6d166).

virkefelt, følte han allikevel en moralsk plikt til å bidra til at unik dokumentasjon av Fridtjof Nansens gjerninger ble bevart for ettertiden. Bare kort tid i forveien var Nansen blitt kåret til århundrets nordmann av norske medier.

Riksarkivaren hadde selv ikke mulighet til å bidra over sitt budsjett. Viktige pågående mikrofilmprosjekter i Arkiverket hadde han nylig måttet stoppe på grunn av stramme budsjetter. Han tok derfor noen kontakter, og hos Stiftelsen Fritt Ord fikk han en bevilgning på 1,4 mill. kroner. ”Dette er et ideelt prosjekt for oss å støtte. Nansen-papirene er en del av nasjonal arven, og når Nansen også nylig er kåret til århundrets nordmann i Aftenposten, er det ekstra viktig for oss å sørge for at arkivene blir preservert og gjort lettere tilgjengelig for forskere”, uttalte lederen for Stiftelsen Fritt Ord, professor Preben Munthe, til Aftenposten 29. november 1999.

To representanter fra Riksarkivet reiste til Genève og inspiserte arkivet i januar 2000. Tilstanden var noe bedre enn fryktet. Vi var i det minste glade for at det ikke var oppstått nevneverdige fukt- og muggskader. Men det var et stort innslag av mekaniske skader som møtte oss, som rifter og flenger, knekte hjørner, sammenkrølling mv. Det var åpenbart at materialet sårt ville trenge konserveringsfaglig forbehandling for å tåle mikrofilming og at filmingen måtte skje manuelt. Arkivet ble omfangsberegnet til 600 000 enkeltsider, og FN-biblioteket ble anbefalt å innhente tilbud fra sveitsiske mikrofilmbyråer.

Det begynte med krigsfanger

Nansen begynte sin humanitære virksomhet på eget initiativ ved slutten av første verdenskrig. Det skjedde i forbindelse med tilbakeføringen av fanger fra sentralmaktene og deres allierte, men som var blitt igjen i Russland og i Sibir. I 1920 ble virksomheten godkjent og støttet av Folkeforbundet. Året etter ble skjebnen til de russiske fangene i vest aktualisert. Løsningen ble at Nansen offisielt ble utnevnt til Folkeforbundets første høykommisær for fanger og flyktninger og fikk dermed ansvaret for de russiske fangene.

I 1922 kom hungersnøden i Russland med tilhørende hjelpeaksjoner. Samme år ble Nansens oppgaver også utvidet til å omfatte flyktninger fra Lilleasia. I 1923 ble ansvaret for de greske flyktninger i Tyrkia overlatt til et uavhengig kontor under Finanskomitéen i Folkeforbundet.

Flyktningespørsmålet, særlig det russiske, ble etter hvert svært ressurskrevende. Derfor ble den administrative og økonomiske støtten til Høykommissariatet fra januar 1925 overført fra Folkeforbundets sekretariat til Den internasjonale arbeidsorganisasjonen, hvor den fortsatte å være til 1929.

Arkiv på vandring

Når det gjelder arkivene, fikk denne utviklingen flere konsekvenser. Helt fra de første spørsmålene om krigsfanger og flyktninger ble reist, laget generalsekretæren og seksjonene for politikk, økonomi osv. mapper om spørsmålene. Ut fra Nansens engasjement i Folkeforbundet, som ansvarlig for disse sakene og ikke som norsk representant, ble det kunngjort at det var skapt en ”flyktningseksjon”. Det er opprettelsen av denne seksjonen som førte til at arkivene ble inndelt i grupper som ”krigsfanger”, ”russiske flyktninger”, ”hungersnøden i Russland”.

Da Høykommissariatet ble overført til Den internasjonale arbeidsorganisasjonen, fulgte ”Flyktningseksjonen” med og tok med seg mappene.

FN-biblioteket i Geneve ble grunnlagt i 1919 og betydelig styrket i 1927 etter en større donasjon fra John D. Rockefeller jr. Det rommer i alt 10.000 hyllemeter arkivmateriale fra 1870 og fremover. Det mest fremtredende arkivet – League of Nations Secretariat 1919–1946 – ble i 2010 opptatt på UNESCOs verdensarvsliste.

Høykommissariatet hadde dessuten en rekke delegasjoner og medarbeidere på flere steder i Europa, under styre av Folkeforbundet eller Den internasjonale arbeidsorganisasjonen. I tillegg til spørsmål om hva man skulle gjøre med russere og armenere, kom etter hvert også forholdet til andre grupper som tyrkere og assyrere, opp.

Den internasjonale arbeidsorganisasjonens ledelse av Høykommissariatet varte ut 1929. Da ble det ført tilbake til Folkeforbundet og underlagt sekretariatet der. Etter bare et drøyt år, i april 1931, ble Høykommissariatet på nytt et uavhengig kontor direkte under Folkeforbundet. Da Høykommissariatet i 1929 ble overført til Folkeforbundet, tok det med seg arkivene sine, som dermed kom til å inneholde både mappene fra Den internasjonale arbeidsorganisasjonen og de gamle mappene til Folkeforbundet. Og da Flyktningeseksjonen i 1931 ble overført til det nye uavhengige kontoret, tok også den med seg mye av arkivene, unntatt noen mapper som ble overlatt til Folkeforbundets sekretariat.

Nansenkontoret fortsatte sine aktiviteter til slutten av 1938, som er det offisielle slutt punktet for virksomheten. Folkeforbundet opphørte med verdenskrigen, men Høykommissariatets arbeid ble videreført og senere lagt inn under FNs organisasjon for flyktninger, United Nations Relief and Rehabilitation Administration (UNRRA).

Nansenkontorets arkiver forble i Genève og ble etter krigen slått sammen med med arkivene etter Folkeforbundets sekretariat. Blant disse var også Høykommissariatets arkiver over tyske flyktninger, overført fra London. Arkivene fra nedleggelsen av Nansenkontoret, avsluttet i Paris i 1947, ble også sendt til Genève. Likeså ble arkivene etter det første Høykommissariatet for tyske flyktninger sendt dit. Arkivene fra det nye Høykommissariatet under krigen ble også delvis overført til Genève og lagt til Den internasjonale organisasjonen for flyktninger.

Arkivene fra dette organet ble imidlertid, i strid med råd fra FNs generalsekretær, overført til riksarkivet i Paris. Der ble personmappene fra Den internasjonale organisasjonen for flyktninger, som var blitt overtatt av FNs høykommissariat for flyktninger, skilt ut og sendt tilbake til sistnevnte organ, som da hadde etablert seg i FNs bibliotek i Genève. I 1965, med tillatelse fra FNs høykommissariat, ble regnskapsdokumenter fra Den internasjonale organisasjonen for flyktninger kassert. Noen dokumenter ble gitt til Røde kors' internasjonale sporingstjeneste i Bad Arolsen i Tyskland, mens resten ble værende i riksarkivet i Paris.

Dokumentsamling mer enn arkiv

Nansen-arkivet, eller "Refugees Mixed Archival Group (Nansen Fonds)", består av 615 bokser som i alt fyller 85 hyllemeter. I 1960-årene ble det ordnet

Nansen-arkivet, slik det ble oppbevart i Genève ved Riksarkivets besøk i 2000.

Foto: Svein Warberg, Riksarkivet.

Eksempel på digitalisert dokument i Nansen-arkivet: Brev fra Fridtjof Nansen til J. Monnet, Folkeforbundets leder.

og katalogisert. Den kompliserte politiske, juridiske og administrative bakgrunnen ble samtidig godt utredet. Det er imidlertid usikkert hvor fullstendig arkivet er. Materiale som ble skapt av de mange organer beskrevet ovenfor, kan senere ha gått inn i materiale hos andre internasjonale organisasjoner som har befattet seg med flyktingespørsmål eller hos de utallige allierte eller nasjonale organene som ble skapt som følge av 2. verdenskrig.

Slik materialet fremstår i FN-biblioteket i dag, kan det snarere betegnes som en samling av dokumenter, hvor en svært lang rekke arkivskapere er representert. Deler ble frigitt for innsyn første gang i 1969 og først i 1987 ble hele arkivet fritt tilgjengelig. Det har bare i beskjeden utstrekning vært benyttet av forskere og nok i svært liten grad til å belyse Fridtjofs Nansens humanitære innsats i hans siste ti leveår eller virkningene av denne innsatsen etter hans død. Arkivet har sannsynligvis først og fremst fungert som dokumentasjonskilde til belysning av enkeltpersoners skjebner.

Arkivmaterialet er inndelt i grupper og undergrupper. Gruppe I og II gjenspeiler delvis opprinnelige arkiveringsprinsipper, mens samlingsbegrepet nok i større utstrekning kan benyttes på gruppe III og IV.

I Registry files 1920–1927

- Gruppe 42 Krigsfanger 1920–1924
- Gruppe 45 Russiske flyktninger 1921–1924
- Gruppe 47 Hungersnøden i Russland 1921–1923
- Gruppe 48 Flyktninger Lilleasia 1922–1926

II Registry files 1933–1946

- Gruppe 20A Flyktninger generelt 1931–1947
- Gruppe 20B Russiske flyktninger 1933–1946
- Gruppe 20C Armenske flyktninger 1933–1938

III Commission files

- A Kommissjonsserier, ”Nansenskontoret for flyktninger”, 1922–1943. I denne usammenheng-

ende serien kan man finne igjen små grupper med forskjellig innhold.

- B Kommissjonsserier fra Høykommissariatet for flyktninger fra Tyskland 1933–1936

IV Section files (en liten sammenblandet gruppe);

- 1 mappe ”Nansenskontoret”, 1930
- Mapper fra Evian-konferansen
- Enkeltarkiv som utfyller arkivene fra den greske delegasjonen 1924–1937

Digitalt tilgjengelig i 2012

Mikrofilmingen av arkivet pågikk fra september 2001 til juli 2004. Man hadde da rukket å filme omtrent halvparten av arkivet, før midlene var brukt opp. Selv om Riksarkivet mente at den manuelle katalogen var god nok, valgte FN-biblioteket allikevel å benytte en betydelig del av bevilgningen på elektronisk konvertering og videreutvikling av katalogen, parallelt med filmingen. For å kunne knytte mikrofilmbildene opp til søkbar tekst ble materialet indeksert på dokumentnivå med en rekke nye felt. Den nye elektroniske portalen er tilgjengelig på <http://biblio-archive.unog.ch>. I tillegg ble utgiftene til konserveringstiltak noe høyere enn budsjettet.

Mikrofilmingen, som dekker gruppene I, II og ett stykke på vei gruppe III ovenfor, har resultert i at papirmaterialet er tatt helt ut av aktiv bruk i Genève. Kriteriene bak bevilgningen i 2000 må sies å være oppfylt, iallfall et stykke på vei. Å fullføre intensjonen om bred tilgjengeliggjøring kan imidlertid bare skje gjennom å digitalisere filmene og knytte de digitale bildene til portalen som ble skapt ved konverteringen av den manuelle katalogen. Det er derfor gledelig at FN-biblioteket nylig har funnet at det likevel gjenstår en rest av de tildelte midlene fra 2000. Da dette ble kjent, var Riksarkivet, med sin brede kompetanse på massiv mikrofilmskanning, tidlig ute med å tilby biblioteket å digitalisere filmene, mot å tilbakeføre restbeløpet. Det er nå enighet om at skanningen kan starte i Oslo allerede i høst, og at de første digitale bildene kan gjøres tilgjengelig tidlig i 2012.

PERLEFISKET:

Dronningenes privilegium

Gjennom mer enn 150 år var det dronningen som hadde rett til alle ferskvannspepler som ble fisket opp av de norske elvene. Kjerneområdet for perlefisket var Jæren, særlig Hå-elva. Det ble utnevnt en egen inspektør som skulle ivareta dronningens interesser og ha tilsyn med perlefisket.

AV HEGE BRIT RANDSBORG, ARKIVAR, RIKSARKIVET

Det første offentlige dokument som omtaler perlefangsten i Norge, er trolig Kristian 4s brev til Palle Rosenkrants, lensherre over Agdesiden, i 1637. I brevet skriver han: *”Belangendes de Perler, du oss underdanigst haver tilskikket, som Bønderne under dig til fremmede selger, naar de sligt bekommer, hvorom du begjerer vores naadigste Villie; da ville vi naadigst at, naar Bønderne sligt finder, du dennem da Penge derfor skal give og Tilsyn have, at ingen fremmede af samme Perler bekommer, hvilke du os siden skal tilskikke.”*

Kongen anså ferskvannspeplene som sitt regale. De var hans på samme måte som f.eks. gullet, sølvet, kobberet og jernet som fantes i bergene. Men det ser ikke ut til at bøndene underkaster seg hans vilje i denne saken. De fortsetter på samme måte som før med å fiske opp og selge perler. Derfor blir det i 1665 utnevnt en inspektør som skulle ha tilsyn med perlefisket.

Etter hvert melder det seg et behov for å regulere perlefisket på en bedre måte, blant annet med straffetiltak i form av bøter eller festningsarbeid, og med liste over hvilken pris som skal betales for perlene ut i fra modningsgrad, størrelse og glans. I 1691 kommer derfor den første loven om perlefisket, senere fornyet i 1718. Det spesielle med det norske perlefisket er at det skulle tilfalle dronningen. Også i Sverige og i Russland prøver man å regulere perlefangsten, men da til Kongens fordel.

Perlefiskets ulike faser

Hva vet vi så om den norske perlefangsten? Kildene er få og spredte, noe som skyldes nettopp det faktum at det var dronningens privilegium, og hun var ikke del av statsadministrasjonen.

Interessen for den norske perlefangsten ser ut til å gå litt i bølger. På 1500- og 1600-tallet var perler høyeste mote, både som smykker og som drakt-

ornament. Men tidlig på 1700-tallet ble det oppdaget store diamantleier i Brasil. Ulike former for sliping av og innfatning til diamantene gjorde 1700-tallet til diamantenes århundre. Fra midten av 1800-tallet blir det mer populært med fargede smykkesteiner, rubiner, smaragder og safirer etc. Perler kunne også brukes som ornament på klesdrakter, særlig langs kjoleutringninger og i livet. Men i overgangen mellom 1700- og 1800-tallet går dette av mote.

Perlefisket kan deles inn flere ulike faser. Fram til 1691 var fisket uregulert, deretter kommer en periode med lovreguleringer og egne inspektører fram til 1768. Da var det blitt for dyrt med egne inspektører, og perlefisket ble satt ut til forpaktning. Interesse for forpaktning av perlefisket avtok sterkt, derfor fikk fogdene ansvaret for dette fra

1791. Men allerede i 1800 opplyses det i et brev fra kanselliet til amtmennene at perlefangsten på denne tid "for det meste ikke drives".

Etter hvert som mange privilegier i samfunnet ble opphevet på 1800-tallet, kom også krav om å oppheve dronningens privilegium på perlefangsten. Perlemuslingen hadde nå fått være i fred i flere tiår, bestanden hadde trolig vokst, og muligheter for å finne perler var nå større enn på lenge. En ny lov passerte Stortinget 9. april 1845. Den ga grunneierne retten til å fiske perler.

Elveperlemuslingens utbredelse

Hvor finner man så elveperlemuslingen? De største og viktigste forekomstene fins i elver i Skottland, Wales, Sachsen, Bayern, Böhmen, Skandinavia, Nord-Russland og Nord-Amerika, selv om den

Elvemuslingenes liv.
Original i Riksarkivet
(NRA ST 8).

også forekommer i andre sydligere land. I dag står elveperlemuslingen på FNs liste over utrydningstruede dyrearter, og den ble totalfredet i Norge i 1993. Det fins elveperlemusling mange steder i Norge, og det ble gjort forsøk på perlefiske flere steder, bl.a. i Finnmark. Men det viktigste området var Jæren.

Allerede i 1720-årene var elveperlemuslingen nesten forsvunnet i flere vassdrag på grunn av rovfiske, og man innførte begrensning på når på året fisket kunne skje – rundt St. Hans – og antall dager. Det ble også gitt regler for hvilke skjell man kunne ta opp, slik at kun de som så gamle ut og hadde en gul strek tvers over skjellene, kunne fiskes.

Nye fiskemetoder ble også forsøkt tatt i bruk. I 1734 fikk Sofie Magdalene sendt opp en perlefiske fra Sachsen, Christopher Heinrich Smierler, til Norge for å lære bort hvordan man kunne åpne skjellene uten å drepe perlemuslingen. Men elvene var på dette tidspunktet så utfisket at selv ikke slike gode tiltak førte til noen bedring av utbyttet av perlefangsten.

Utbytte av perlefangsten

Hvor mange perler som kom ut av det norske perlefisket, er ikke godt å si, men trolig ikke så mange som man hadde håpet. Hvor ble det av perlene? I 1798 skriver kongen: "... og skulle i øvrigt samtlige

indbemeldte 212 Perler afleveres til Vores Hofmarskal, for at forvares paa vort Slott Rosenborg".

I arkivet etter det danske kongehus, som oppbevares i det danske riksarkivet, ligger arkivmateriale etter de fleste dronningene, blant annet skifter. I disse fins egne avsnitt over juveler og verdisaker. Dronning Anna Sofie Rewentlov skulle ha hatt et perlekjede med 11 norske perler, Sofie Magdalena et "... Halsbaand av Norske Perler 200 rdr.". Litt lenger ned i lista finner vi "... en rad ægte norske og orientalske perler 50 rdr".

I 1746 opprettet dronning Sofie Magdalene et testamente, som trådte i kraft da hun døde i 1770, der en del av hennes juveler ble gjort til kronjuveler for alle fremtidige dronninger. Samlingen av smykker er utvidet av senere dronninger. Blant kronjuvelene er et perlekjede som kan spores tilbake til Charlotte Amalie, den første dronningen som fikk perlefangsten som privilegium.

Da Kristian 5. i 1685 var på reise i Norge, besøkte han blant annet Hå prestegård. Her fikk han perler

Johan Flintoes tegning arvefyrtstekronen. Original i Riksarkivet.

De danske kronjuvelene. Perlekjedet med tilhørende miniatyr av Christian 8 (konge i Norge i 1814 under navnet Kristian Fredrik), begge fremstilt for dronning Caroline Amalie av norske perler. Foto: Rosenborg Slot, København.

Byskriver og perlefangst-inspektør U. F. Aagaards kart over Jæren, 1728. Original i Riksarkivet (NRA KBK 16).

i gave, og flere av dem skal ha vært uvanlig store. Charlotte Amalies perlekjede kan ha vært laget av perler fra Jæren. Men den eneste måten å fastslå dette på, vil være en DNA-analyse av perlene, og det går nok Dronning Margrete II neppe med på, da hun i så fall må "ofre" en perle. Kronjuvelene oppbevares i Rosenborg slott sammen med et forråd av smykkesteiner, blant annet fantes det i 1786 10 135 løse perler. Caroline Amalie fikk i 1840 hentet ut ca. 170 norske perler som ble brukt i et kjede med en gullås med tre brillianter. Dette perlekjedet inngår i et av de fire store smyksesettene som kronjuvelene består av.

Skifte i motene samt et magert utbytte og mange utgifter har nok hatt sitt å si for at det ikke ble drevet særlig mye fiske etter perler etter 1733. Dette året ble det også innført foreløpig fredning. Etter at det kom

ny lov om perlefangsten i 1845, der grunneierne fikk retten til perlene, har vi ikke lenger kilder til å si noe om hvor stort utbytte man hadde. Men det var neppe mye. Vi har et kjent eksempel på bruk av norske perler i de norske kronregaliene. I 1846 ble det laget en egen arvefyrstekrone. Denne ble laget av en gullsmed i Christiania etter en tegning av J. Flintoe. Perlene i kronen skal være norske ferskvannsp erler.

Kornoppløpet i Arendal i 1813

På forsommeren 1813 braste flere hundre bønder og allmuesmenn sammen med kjøpmenn og embetsmenn i Arendals gater. Borgerne ”frygtede for sine Liv” og forskanset seg i rådhuset, mens allmuen truet med å bryte seg inn i byens kornmagasin. Dokumentene fra rettsoppgjøret i etterkant gir oss et innblikk i hva som utartet seg i byen under opptrinnet, men det er vidt forskjellige historier som fortelles.

AV AMUND PEDERSEN, VITENSKAPELIG ASSISTENT I HISTORIE, UNIVERSITETET I OSLO

Uåret 1812 hadde vært det verste i manns minne, og det kom på toppen av en rekke uår i Norge under Napoleonskrigene. Rapportene om den elendige kornhøsten strømmet inn til stattholderen og provideringskommisjonen i Kristiania. Blant andre kunne presten i Lesja, Peder Alstrup Jordhøg, berette at kornet hadde fått ”*betydeligt Skade, saa at hvis der ikke fra andre Stæder kan føres Korn her saa troer jeg ikke andet end at et betydeligt antal af dette Folk maae døe af hunger*”. Og han gav videre ord til stemningen som rådet i landet høsten og vinteren 1812–1813; ”*Der er stor Sorrig og Bedrøvelse blant Folket. Jammeren er ubeskrivelig.*”

Også i Arendal så situasjonen mørk ut, og i slutten av juni 1813 var det tomt for korn hos kjøpmennene. Bønder, husmenn og annen allmue fra områ-

dene rundt byen hadde reist i opptil flere dager med håp om å få tak i korn til seg og sine. De henvendte seg nå til byfogden for å kreve å få utdelt korn fra det kongelige kornmagasin, som egentlig var forbeholdt de militære. Under et hastemøte den 30. juni falt byens borgere og byfogden ned på at kravet måtte etterkommes selv uten de nødvendige godkjenninger fra stattholderen. ”*Uddeling af Magasinet er det eneste Rednings Middel for flere tusinde familier i området*” var konklusjonen. Borgerne hørte allmuen ”*storme udenfor med vildskab*” og så ikke andre løsninger enn å forestå en kontrollert utdeling.

Da utdelingen kom i gang, roet gemyttene seg. Det gikk imidlertid tidlig opp for borgerne at det ikke var nok korn til å gi alle de sultende like store porsjoner som de ba om. Derfor besluttet de å gi

de som var kommet helt fra Åmli 2,5 notting korn pr. person i familien, mens de som bodde nærmest byen kun skulle få 1 notting. Denne skjevfordelingen provoserte allmuen, og under taktfaste rop om at alle skulle ha like store porsjoner brøt urolighetene løs. Voldsutøvelsen gikk spesielt utover brødrene Dedekam som ble ”slaet, stødt, spendt og træd på”, mens stadshauptmannen Leth kun ”fik sin kiøle oprevet”. Borgerne søkte dekning, og de som nådde fram, forskanset seg hos byfogden, som hadde latt alarmtrommene lyde. Disse trommene signaliserte til byens styrker at man måtte ikke seg sine uniformer og komme byen til unnsetning. ”Nå skal Fanden tage ved dere som har latt Allarmtrommene gå”, ble hørt blant mengden. Men da soldatene ankom, hadde allmuen selv i stor grad avblåst voldshandlingene. De militære klarte fort å spre og uskadeliggjøre folkemengden

i fellesskap med borgerkompaniet. Fem mann ble anholdt og senere ført til festningen på Odderøya i Kristiansand.

Spontane handlinger eller koordinert aksjon?

De fem anholdte mennene ble, sammen med store deler av sine lokalsamfunn, deltagere i en lang og vond rettssak, som varte i fem år og som etterlot seg en mengde protokoller, vitneavhør, brev og promemoria. Kommisjonsprotokollen, samt dokumentkopier og -utskrifter fra dette rettsoppgjøret er samlet i to arkivbokser ved Aust-Agder kulturhistoriske senter, tidligere Aust-Agder-arkivet, i Arendal. Materialet gir et unikt innblikk ikke bare i hendelsene som foregikk disse sommerdagene, men også i hvordan aktørene oppfattet seg selv og forholdet mellom samfunnsgruppene.

Arendal. Kolorert kobberstikk etter tegning av J.W. Edy 1800. Fra Boydell's picturesque Scenery of Norway, vol. I, London 1820.

I august 1813, to måneder etter oppløpet, nedsatte nemlig landets nye stattholder, prins Kristian Fredrik, en undersøkelseskommisjon som fikk i oppdrag å *”undersøge og paakiende den fremfærd, som nogle Almuesmænd skulle have tilladt seg ved et Opløb i Arendal”*. Kommisjonen gjennomførte omfattende vitneavhør av allmuen i hele Østre Råbyggelaget, etter at det i forkant var blitt gjort innledende vitneopptak blant borgerne i Arendal. Etter ett års arbeid avsa kommisjonen en dom som ble anket, og ny dom falt i Overkriminalretten i mai 1817, der arrestantene ble tildelt tukthusstraffer. Saken havnet til slutt på kongens bord, men benådningssøknaden ble avslått.

Avhøret av kjøpmann Morten Kallevig har i ettertid blitt stående som den ”offisielle” versjonen av hendelsesforløpet. Kallevig var ikke selv direkte innblandet i hendelsene og gav derfor en sindig og nøktern gjennomgang av hendelsene. Brødrene Anders og Hans Dedekams vitnemål er derimot saftigere. De ble etter eget utsagn utsatt for ”megen Mishandling.” Brødrene hevdet videre at de ”frygtede for sine Liv” og at de hadde hørt ”ualmindelig Raab fra Almuen” som skulle ”slaae hver Borger ihjel og synke dem ned i Vandet”. Dedekamene, som var fremstående handelsmenn i byen, var sammen med resten av borgerne opptatt av å fordømme allmuens handlinger som moralsk forkastelige. Andre borgere hadde hørt at oppløpet var en del av et komplott som skulle ramme alle byene i distriktet. Byfogden, Niels Berg, som var blant dem som stod allmuen nærmest, var på sin side heller opptatt av å forklare handlingene med hungersnøden som raste, men han mente samtidig den ikke var unnskyldning for enkeltpersoners handlinger. Og han forteller selv hvor grensen gikk: *”Da det ikke var Nød, men Vold og Forbrydelse, som Nu fremdrev Almuen, betænkte jeg mig ikke et Øyeblik, Paa at anvende militair Magt.”*

Bergs hentydninger om at det var spontane forbryterske handlinger, hadde gjenklang hos allmuen.

Forklaringene til dem som befant seg i gatene avviste også at dette var en planlagt og koordinert aksjon. Nesten alle forklarte at de nærmest ”tilfeldig” befant seg i Arendal, og at de hadde ”uskyldig kommen som Tilskuer i blant Mængden” da voldshandlingene brøt ut. Men hvor stor lit kan vi feste til disse fremstillingene? Var virkelig oppløpet spontant iscenesatt av desperate mennesker?

Allmuens fremstilling er ikke overraskende. De visste godt at dersom de ble dømt for å ha deltatt i organisert opposisjon, kunne de i ytterste konsekvens risikere dødsstraff. Men vitnesbyrdene virker påfallende samkjørte. Alle var mellom annet skjønt enige om at det var Dedekam-brødrene som hadde innledet voldshandlingene ved å svinge rundt seg med ”nøgne Sabler”. En annen vanlig legitimeringstaktikk var å påberope seg kongens støtte. Byfogden forklarte senere at han hadde hørt allmuen ytre seg *”med deres sædvanlige Raaben, at Kongen ikke kan eller vil lade sine Folk sulte ihjel, saa længe han har Korn i Magasinet”*.

Skyldbetyngede borgere?

Allmuen hadde altså gjort seg skyldige i alvorlige overgrep mot byens eligerte, og den hadde åpenbart grunn til å ”underdrive” alvorlighetsgraden og å legitimere sine handlinger. Men det var ikke bare allmuen som nærret dette behovet. Borgerne understreket på sin side hvor særdeles alvorlig situasjonen hadde vært. Byens menn hadde jo trosset instruksjer fra høyeste hold da de åpnet det kongelige kornmagasinet, de hadde tilkalt militære styrker, og borgerkompaniet hadde angrepet allmuen med våpen.

Et godt eksempel på hvordan de forskjellige aktørene talte hver sin sak, kan man finne da de forklarte hvordan et forslag om å dele ut tørrfisk i tillegg til korn hadde blitt mottatt. Først borger Kallevigs forklaring:

Saasnat almuen hørte dette oppstod der en Mumlen mellom dem, og Aslak Halvorsen Bæraas, Even Halvorsen Bæraas og Sveinung Knudsen Bratøen stod paa den tid nærmest, hvorpaa de løftet deres Hænder i vejret, og med det samme så man en Mængde hænder løftet op, og raabte da "Alle som een Mand, ingen Tørfisk!"

Bonden Aslak Halvorsen Bæraas hadde en litt annen innfallsvinkel:

Anders Dedekam tilbød tillige at ville overlade dem en Quantitet Tørfisk, og gav dem Anvisning, hvorledes denne skulde behandles, men Allmuen yttrede at de helst ønskede, blot at erholde Korn, hvilket da blev dem tilstaaet.

Det siste sitatet er noe farget av tidens embetsmannsspråk, men viser allikevel spriket mellom de sensasjonspregete borgerforklaringene og allmuens mer nøkterne vitnesbyrd.

Delvis medhold i retten

Allmuen og de fem tiltalte fikk langt på vei medhold i rettsvesenet. Selv om arrestantene fikk tukthusstraffer, var det milevis mellom aktors påstand og dommene som ble idømt. Retten mente at *"samlingsen af Almuen var følgen af en almindelig og længe prøvet korntrang"*, og fant ingen indisier på at aksjonen var planlagt eller organisert på forhånd. Allmuens opptreden under oppløpet, den målrettede aksjonen og samkjøringen av vitnemålene i etterkant tegner allikevel et bilde av en organisert og reflektert folkemengde, selv i lys av borgernes forsøk på å beskrive dem som spontane og moralskt fordervete voldsutøvere.

Saken om oppløpet i Arendal var den siste som ble behandlet i Overkriminalretten. Dommen falt 28.05.1817. Original i Riksarkivet (Overkriminalretten: domsprotokoll A2).

Kilder

Lokalia boks 53 og 54. Aust-Agder kulturhistoriske senter, Arendal.

Rentekammeret inntil 1814, realistisk ordnet avdeling: Innrapportering om høstens utfall. Riksarkivet.

Litteratur

Pedersen, Amund: *Kornoppløpet i Arendal 1813*, Mastergradsoppgave, Universitetet i Oslo 2011.

Sætra, Gustav: "Norske bondeopprør på 1700-tallet, en trussel mot den dansk-norske helstaten?" i *Historisk tidsskrift* 77, 1998, s. 301–335.

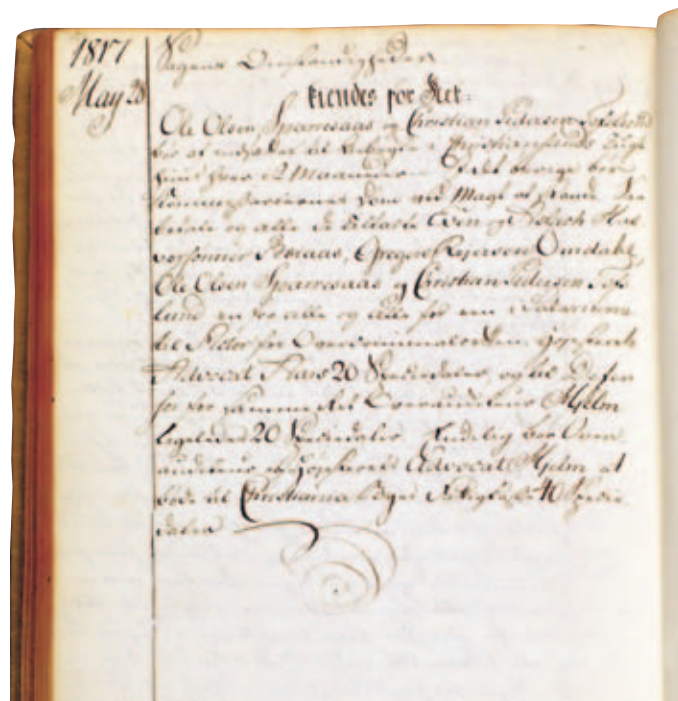
Koht, Halvdan: *Norsk bondereising*, Aschehoug, Oslo 1926.

Ordforklaringer

NOTTING: Måleenhet ca. 4 liter

PROVIDERINGSKOMMISSJONEN: Utvalg oppnevnt av regjeringskommissjonen for Norge. Det skulle sikre Norge kontinuerlige forsyninger av matvarer, særlig korn.

RÅBYGGELAGET: Indre deler av dagens Aust-Agder fylke

I Kongo for hundre år siden

Også nordmenn deltok i kolonimaktens virksomhet i Afrika. En av dem har etterlatt seg materiale som gir et levende og spennende bilde av en verden fjernt fra hjemlandet.

AV VILHELM LANGE, UNDERDIREKTØR, RIKSARKIVET

Blant dem som ville prøve lykken i Belgisk Kongo, var nordmannen Finn H. Kjelstrup (1884–1961). Som nyutdannet offiser fra Krigsskolen i 1906 og overtallig i den norske hæren, fikk han permisjon for å gå i belgisk tjeneste. Han reiste hjemmefra i 1907, 23 år gammel.

Den belgiske kongens private koloni

Siden portugiserne etablerte handel og misjon i området på slutten av 1400-tallet, har Kongos historie vært under europeisk påvirkning. I 1870-årene ivret den kjente oppdagelsesreisende H. M.

Stanley for at Storbritannia skulle underlegge seg Kongo, men uten å nå frem. Frankrike etablerte seg derimot nord for Kongofloden i 1880 og anla byen Brazzaville. Kong Leopold 2. av Belgia tok nå et initiativ for å etablere en belgisk koloni i Kongo, men heller ikke han greide å få sitt eget lands myndigheter interessert. Leopold gikk da inn for å anlegge en koloni for egen regning, og engasjerte H. M. Stanley til dette formålet. I 1881 anla Stanley på kongens vegne en handelsstasjon på sørsiden av Kongo-floden, rett overfor Brazzaville, og kalte den Leopoldville. I dag heter byen Kinshasa.

Finn Kjelstrup med stab og hushold i Dilolo. Originalfoto i familien Kjelstrups eie. Kopi i Riksarkivet (PA-1506 Finn Kjelstrup: U-0001). Utsnitt.

Finn Kjelstrup i sitt arbeidsværelse i Dilolo. Originalfoto i familien Kjelstrups eie. Kopi i Riksarkivet (PA-1506 Finn Kjelstrup: U-0001).

Denne handelsstasjonen blomstret og utviklet seg raskt. Kong Leopold fikk støtte for sine planer fra Tyskland og USA på visse handelspolitiske forutsetninger, og i 1885 ble den nye kolonien grunnlagt under navnet Fristaten Kongo.

Kong Leopold sikret seg stor personlig innflytelse i kolonien, med bl.a. handelsmonopol som ga store fordeler til selskaper der kongen var medeier. Utvinning av mineraler og gummi var spesielt viktig. Kolonien ble kompromissløst administrert med sikte på å utnytte ressursene mest mulig effektivt, ved systematisk bruk av tvangsarbeid og brutale straffemetoder både overfor enkeltpersoner og ulydige landsbyer. Koloniadministrasjonen i Kongo var internasjonalt sammensatt og rekruttert

fra mange europeiske land. Blant dem var også 200–300 nordmenn. Kolonihæren *Force Publique* ble organisert med afrikanske soldater under ledelse av europeiske offiserer, av dem rundt 60 norske. Dødeligheten blant europeerne som følge av sykdom og ulykker var høy.

En jernhard disiplinering av befolkningen, og inhumane straffereaksjoner på selv bagatellmessige forseelser ble skildret blant annet av misjonærer, og vakte oppsikt i Europa. Protestene ble etter hvert så sterke at Leopold måtte oppgi kolonien som sitt private foretak. Den belgiske staten overtok kolonien i 1908. Etter dette tok det slutt på de aller verste overgrepene, men den økonomiske utbyttingen av landet, under det nye navnet Belgisk Kongo, fortsatte.

Marked i Dilolo. I bakgrunnen ses kommandantboligen. Originalfoto i familien Kjelstrups eie. Kopi i Riksarkivet (PA-1506 Finn Kjelstrup: U-0001).

Krysning av elv under marsj. Originalfoto i familien Kjelstrups eie. Kopi i Riksarkivet (PA-1506 Finn Kjelstrup: U-0001).

Norsk offiser i Kongo

Kjelstrups tjeneste i kong Leopolds hær ble innledet med et tre måneders kolonikurs i Brussel, der de unge offiserene fikk innføring i språk og tropemedisin samt militær opplæring. Deretter gikk reisen med båt til Afrika. Skipet anløp først kystbyen Banana og gikk deretter videre opp Kongofloden til Boma, som var hovedstad i Belgisk Kongo. Her gikk tiden med til militærøvelser, drill og selskaperighet. Kjelstrup søkte seg snart til mer aktiv tjeneste i Kasai-distriktet i sør. Etter først å ha tjenestegjort som kompanisjef ved hovedstasjonen i Lusambo, ble han utnevnt til *chef de secteur* for Kasai, et område med et areal omtrent som Norge nord for Trondheim.

I Lusambo tiltrådte Kjelstrup som kompanisjef. Hans nestkommanderende var også en nordmann, Albert Joleik. Dette var en svært fargerik person, som senere ble en kjent figur i Norge som målmann, lokalhistoriker og redaktør. Joleik gjorde som mange europeere i Kongo. Han inngikk ekteskap etter lokal skikk med en kongolesisk kvinne, og med henne fikk han en sønn som ble kalt Olav.

I motsetning til de aller fleste tok han imidlertid sønnen med seg hjem til Norge da tjenesteoppholdet var slutt. Olav Joleik vokste opp i Sunnfjord og livnærte seg senere som sjømann, fisker og gårdbruker.

Etter et år i Lusambo fikk Kjelstrup i oppdrag å lede en ekspedisjon mot opprørssoldater i Haut-Kasai i sør. Hans avdeling bestod av 60 soldater, 40 kvinner, 9 barn og 60 bærere. Etter en to måneder lang marsj gjennom uveisomt og til dels uutforsket territorium, med Kjelstrups lommekompass som eneste navigasjonsinstrument, nådde de garnisonsstedet Dilolo. Her hadde Kjelstrup sitt hovedkvarter i de to neste årene. I juni 1910 forlot han Kongo og reiste hjem til Norge. Da hadde han fylt 25 år.

Finn Kjelstrup fant tilbake til tjeneste i det norske forsvaret etter at han kom hjem. Ved krigsutbruddet i 1940 var han byråsjef i Forvarsdepartementet, og senere under krigen sjef for sivilforvaltningen for Hæren og Marinen. Etter krigen var han aktiv i Forbundet for sosial oppreisning.

Dagbøker, fotografier og gjenstander

Kildene til Kjelstrups tre år lange tjeneste i Kongo har vi først og fremst i hans dagbøker og andre notater, hans memoarer som han skrev ned etter hjemkomsten på grunnlag av dagbøkene, og i hans brev hjem til moren, Thora Kjelstrup. Men Finn Kjelstrup var også en dyktig amatør fotograf og etterlot seg en stor samling fotografier av høy kvalitet. Bildene finnes som glassplatenegativer og som kopier i to fotoalbum med Kjelstrups tekster til. Sammen med gjenstander som Kjelstrup hadde med seg fra Kongo og som han etter hjemkomsten ga til Etnografisk Museum i Oslo, ble dette materialet brukt i en utstilling i Kulturhistorisk museum i 2007.

Finn Kjelstrup fortalte ikke sine tre sønner om alt han hadde opplevd i Kongo. Vesentlige deler av historien ble holdt tilbake, og finnes bare i løse

dagboksnotater. Han tok vare på dagbøkene sammen med fotografiene og andre dokumenter, og hadde planer om å skrive sine memoarer på grunnlag av disse. Det tok mange år før han fikk fullført arbeidet, og først i 1959 forelå manuskriptet i tre innbundne eksemplarer – ett til hver av sønnene. Kjelstrups beretning bygger i stor grad på dagbøkene, og lange partier av dem er inkludert i teksten. Han beretter i stor detalj om livet i Kongo: ekspedisjoner i villniset, trefninger med opprørs-soldater og fiendtlige stammer, jaktexpedisjoner for atspredelse og for matauk. Og han forteller om et daglig liv med administrasjonsoppgaver og samvær med både europeere og kongolesere. Kjelstrups memoarer fra Kongo er spennende

lesning – subjektivt fortalt, men også med egne refleksjoner gjort i ettertid.

Finn Kjelstrups arkiv er gitt til Riksarkivet av hans sønn Reidar Kjelstrup. Gaven omfattet ikke den originale glassplatesamlingen, som eies av et annet medlem av familien, men derimot digitaliserte kopier. Noen av disse gjengis i denne artikkelen med familiens tillatelse.

Kilder

Riksarkivet, Oslo: PA-1506 Finn Kjelstrup.

For flere detaljer om Finn Kjelstrups opphold i Kongo, se Kulturhistorisk Museums utstilling "Et relativt fredelig tropeliv" (http://www.khm.uio.no/utstillinger/fredelig_tropeliv/intro.html).

Innfødte i en Batshiolandsby.
Originalfoto i familien Kjelstrups eie.
Kopi i Riksarkivet (PA-1506
Finn Kjelstrup: U-0001).

[Krøniken]

Hva slags bestemmelser kom fra offentlige myndigheter for to hundre år siden, hundre år senere, eller bare femti år tilbake i tid? Vi fortsetter våre dykk i Wessel-Bergs *Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Norge og Norsk Lovtidend*.

1811

Kvinner kan skrive testament, men ...

3. september. Cancellie-Promemoria

Foranlediget af Amtmandens Skrivelse 25. f. M. med derhos fulgte Testament, oprettet af Pigen Kari Tellefsdatter paa Gaarden Færøen i Torvestad Præstegjeld, skulde man melde: At dette er aldeles gratis confirmeret. I øvrigt skulde man, til fornøden Efterretning i lignende Tilfælde, tilføie, at et Fruentimmer, naar hun er confirmeret og har den fornødne Skjønsomhed, gjerne ved Testament kan disponere over sin Formue; dog finder man det rigtigst, at slige Testamenter indsendes til dette Collegium, for at det nærmere kan tages under Overveielse, hvorvidt Samme maatte qualificere sig til at confirmeres.

Trykningstillatelse og sensur

2. oktober. Bevilling
Efter Ansøgning tillades hermed, at Procurator Br. H. von Munthe af Morgenstjerne af Christiania maa udgive et politisk Blad, under Titel af Politik og Historie, under følgende Betingelser:

1. Intet Rygte maa i Bladet optages.
2. Ligesaa lidet maae deri indføres Efterretninger og Udladelser, som kunne være anstødelige, fornærmelige eller ubehagelige for venskabelige og allierede Regjeringer.
3. I Særdeleshed maa Udgiveren afholde sig fra med spøgende, spottende eller bidende Vendinger at fremsætte de politiske Tildragelser, som efter deres Beskaffenhed alene bør foredrages i en simpel historisk Stil.
8. Til des større Sikkerhed for, at disse Forskrifter ikke skulle overtrædes af Bladets Udgiver, skal han, under Privilegiets øieblikkelige Fortabelse, vær pligtig til, ikke at lade nogen Deel af sit Blad trykke eller uddeles in Publico, førend enten Manuscriptet eller det første Correctur-Ark er foreviist til den anordnede Censor, som til Beviis herom skal paategne sit Navn paa Manuscriptet eller Correctur-Arket, dog uden at hans Navn eller Imprimitur behøver at trykkes paa Bladet.
9. Denne specielle Censur skal hele Bladet være underkastet, endog for dets ikke politiske Artikler.

1911

Laks i lærerlønn

30. oktober. Skrivelse fra Kirke-departementet til skoledirektøren i Tromsø, hvori departementet i anledning av en forespørsel fra en lærer, om den ret til laksefiske, som tilligger hans skolejord, tilkommer ham som bruker eller herredet som jordens eier, meddeler, at retten til laksefisket antages at tilkomme læreren som jordens bruker, ikke herredet, kfr. § 4 i lov av 8. april 1905. Man antar desuten, at herredet heller ikke har adgang til at forbeholde sig den skolejorden tilliggende ret til laksefiske, da denne rettighet maa ansees for at være knyttet til lærerjorden paa en saadan maate, at herredsstyret ikke paa egen haand kan ansees bemyndiget til lovlig at beslutte dens fraskillelse fra jordveien.

Skytevåpen i New York

18. november. Skrivelse fra Justisdepartementet til politimestrene i Kristiania, Tønsberg, Sandefjord, Larvik, Skien, Arendal, Kristiansand, Stavanger, Bergen, Aalesund, Kristiansund og Trondhjem:
Ifølge meddelelse fra general-konsulatet i New York er der

1. september 1911 i staten New York traadt i kraft en lov, som under streng straf forbyder at bære og besidde skytevaaben eller andre farlige vaaben og redskaber for eksempel slaashansker uten speciel tilladelse. Man finder derfor at burde henstille til hr. politimesteren ved kontrollen med befordring av utvandrere til nævnte stat paa hensigtsmæssig maate at gjøre dem bekjent med det omhandlede forbud.

Renhold i skolene

23. november. Rundskrivelse fra Justisdepartementet Medicinaldirektøren har indberettet til departementet, at de ved kongelig resolution av 7. juni 1902 utfærdigede bestemmelser om renhold i skoler paa mange steder overholdes temmelig mangelfuldt. Særlig paa grund av den store rolle, som infektion i barneaarene spiller med hensyn til tuberkulosens spredning, er det meget beklagelig, at de forholdsregler, som det offentlige har truffet for at beskytte barnene mot at infiseres i skolen, i stor utstrækning ignoreres, fordi der mangler en effektiv kontrol. Medicinaldirektøren finder det derfor paakrævet, at der fra helse-raadenes ordføreres side føres en skarpere kontrol med disse bestemmelsers overholdelse saavel i offentlige som i private skoler, og at helseraadsordførerne i landdistrikterne for reiser, som foretages i den anledning, tilstaaes skyss- og kostgodtgjørelse av det offentlige.

1961

Arkivbegrensning og kassasjon

4. november. Kongelig resolusjon om instruks om arkivbegrensning og kassasjon i statsforvaltningens arkiver

I. Arkivbegrensning

....

II. Kassasjon ved første gangs gjennomgåing

Arkivmapper avsluttes seinest 5 år etter at de er opprettet, med unntak av slike som vil få en bestemt avslutningsdato. Alle institusjoner skal gjennomgå arkivsaker seinest 5 år etter at sakene er gått ut av aktiv bruk. Ved denne gjennomgåing kasseres hele enheter (mapper, bøker, bind) med arkivsaker som vedkommende institusjon antar ikke lenger har administrativ betydning. Under gjennomgåingen bør det vises aktsomhet overfor dokumenter som antas å være av historisk verdi.

III. Kassasjon ved annen gangs gjennomgåing

De arkivsaker som blir beholdt etter 1. gjennomgåing skal vurderes en gang til før overføring til Arkivverket. Som hovedregel bør "2. gjennomgåing" finne sted om lag 25 år fra det tidspunkt da arkivmappen oppstod. Ved annen gangs gjennomgåing skal en kassere saker hvis administrative og historiske verdi ikke berettiger til fortsatt oppbevaring. Ved denne gjennomgåing blir

avgjørelse om kassasjon truffet av vedkommende institusjon og Riksarkivet i fellesskap. Tvilsspørsmål forelegges for Kirke- og undervisningsdepartementet til avgjørelse.

Vin og vann

4. november. Kongelig resolusjon

1. I de menigheter hvor vedkommende menighetsråd treffer bestemmelse om det, kan alkoholholdig nattverdvin blandes med opptil 50% vann. Det må i tilfelle nyttes vann fra en tilfredsstillende drikkevannskilde.

2. Blandingen skjer ved at vinen og vannet i tilstrekkelig mengde for hele nattverdshandlingen helles opp i kalk og vinmugge før disse plasseres på alteret.

[Bokmelding]

Bokserie fullført

Bokserien *Fra Amerika til Norge: Norske utvandrerbrev* ble avsluttet i juli 2011 med et bind som inneholder et utvalg brev fra perioden 1905–1914. Alle bøkene er utgitt av Riksarkivet og Solum forlag med professor Orm Øverland ved Universitetet i Bergen som redaktør, de første tre i samarbeid med Steinar Kjærheim. Seriens syv bind inneholder norske utvandrerbrev fra 1838 til og med 1914, og alle landsdeler er representert. De tre første bindene, som dekker perioden 1838–1874, skulle i prinsippet inneholde alle kjente norske utvandrerbrev i det aktuelle tidsrommet. I ettertid har det imidlertid dukket opp flere. Fra og med bind fire er det foretatt et utvalg av brev, ettersom brevmengden øker kraftig fra midten av 1870-årene.

Gjenskapning av et norsk innvandrerpar's hverdag. Foto fra Old World Wisconsin, 2006.

I brevene møter vi norske utvandrere i Amerika gjennom det

de skriver hjem til Norge. Brev oppfattes ofte som en litterær genre, men disse brevene er også aktstykker fra det store drama som utvandringen innebar. Dessuten får vi innblikk i motiver for oppbruddet fra hjemstedet, om selve reisen og om byggingen av norske samfunn i Midtvesten.

Bind syv inneholder færre fortellinger om selve utvandringen, men desto mer om livet i det nye landet, dagliglivets bekymringer og utfordringer, og om reiser og/eller lengsel hjem til gamlelandet.

Foto: Odd Amundsen, Riksarkivet

Nord-Norge-utvalgets arkiv ordnet

Mandatet til *Utvalget for stats-eiendom i Nordland og Troms* var i hovedsak å kartlegge rettsstatus for statens grunneiendom i de to fylkene, gi tilråding om grense-dragning mellom statsgrunn og privat grunn og ta stilling til spørsmål om bruksrett på statsgrunn. Oppgavene tilsvarte langt på veg det arbeidet som *Høyfjellskommisjonen* i perioden 1908 til 1953 utførte for Sør-Norges vedkommende. Men Nord-Norge-utvalget fikk ikke dømmende myndighet slik Høyfjellskommisjonen hadde hatt.

Utvalget avga i alt syv utredninger som ble publisert i serien *Norges offentlige utredninger*. Utvalgets arkiv er nå ordnet og katalogisert, og katalogen er lagt ut på Arkivportalen. Arkivet er på 3,7 hyllemeter og dekker perioden ca. 1971–1986. Den viktigste delen av arkivet er feltdokumentene med sekretærens redegjørelser og grunnlagsmaterialet til utredningene.

Fordi utvalget var rådgivende, fikk ikke utredningene den nødvendige gjennomslagskraft. I 1986 ble utvalget nedlagt og det ble opprettet en dømmende kommisjon, *Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms*, for å videreføre arbeidet. Arkivet etter Utmarkskommisjonen er fortsatt i Justisdepartementet, men avlevering til Riksarkivet forberedes nå.

Memory of the World

I regi av Unesco utarbeides det en “verdensarvliste” for arkiver og dokumenter. Foreløpig er de norske bidragene her Lepra-arkivene i Bergen, Roald Amundsens sydpolfilm, originalmanuskriptet til Henrik Ibsens “Et dukkehjem” og – ny av året – arkivet etter Thor Heyerdahl.

I tillegg skal det for første gang etableres et nasjonalt register – “Norges dokumentarv”. Nominasjonsfristen gikk ut 15. september i år, og en nasjonal utvalgskomite vil presentere listen på nyåret.

Fra Arkivverket er det nominert 24 arkiver og dokumenter. Det er de eldste norske skriftstykkene i Riksarkivets fragmentsamling, landets eldste kirkebok fra Andebu og det første bildet/stikket av Trondheim. Fra middelalderen er Olav Engelbrektssons arkiv og dronning Margretes valgbrev nominert, mens det fra arkiver som omhandler næringsliv og industri er innsendt forslag om arkivene etter Røros kobberverk,

Telemarkskanalen, Kongsberg våpenfabrikk samt Weyses modellbok fra arkivet etter norske glassverk. Ytterligere større arkiver er representert ved Larvik grevskap, emigrantprotokoller fra Oslo, Åker gardsarkiv, grensearkiv fra ca. 1750 og folketellingen 1801.

Det er også nominert enkelt dokumenter eller rekker av dokumenter: Adresser og grunnlovskast fra 1814, vaktprotokollen fra Oscarsborg og “Kongens nei” fra 1940, godkjennelsen av det norske flagget i 1821 og Venstres stiftelsesprotokoll fra 1884. Med i utvalget er også arkivalier knyttet til enkeltpersoner: Nils Trosners dagbok, straffesaksdokumentene fra Købersaken, Edvard Munchs testamente og dødsbo samt barnetegningene ved kong Olavs død i 1991.

Arkivmagasinet nr. 3/2012 vil presentere alle dokumentene og arkivene Arkivverket får med på den første lista over “Norges dokumentarv”.

Adopter en eidsvollsmann!

Arkivverket og DIS-Norge har gått sammen om et prosjekt hvor målet er å finne så mange etterkommere som mulig etter eidsvollsmennene. Resultatet vil bli å finne på siden www.eidsvollsmenn.no. I første omgang gjelder det å få rekruttert frivillige til slektsforskningen, derfor heter prosjektet nå *Adopter en eidsvollsmann!*

Det er ikke bestemt nøyaktig hvilke opplysninger som skal registreres, fordi det vil variere hva som er mulig fra person til person, men det er bestemt at det skal gis kildereferanser til opplysningene for å gjøre dem etterprøvbare.

Vi håper at siden etter hvert kan inneholde mye informasjon utover tilhørighet til slekt. Det vil bli mulig å legge inn bilder, dokumenter og lenker til andre nettsteder. Personvernet er ivaretatt ved at levende personer bare blir søkbare på navn, med mindre den enkelte etterkommer ønsker noe annet.

DIS-Norge har ansvaret for den praktiske siden og gjennomføringen. Prosjektleder her er Mette Gunnari. Fra Arkivverket er Eli Fure kontaktperson. E-postadressene er mette.gunnari@disnorge.no og elfu@arkivverket.no.

Digitalisering av "Industrihistorie på vidda"

Norsk kulturråd har bevilget Samisk arkiv midler til digitalisering av bedriftsarkivet etter AL Kautokeino Produksjonslag/ AL Rein-slakteriet. Slakterivirksomheten var i drift i perioden 1957 til 1985 og var en nøkkelbedrift i bygda Guovdageaidnu på denne tiden. Prosjektet vil øke tilgjengeligheten til et viktig arkivmateriale og dokumentere et stykke industrihistorie på vidda. Digitaliseringen gjennomføres høsten 2011 gjennom et samarbeid mellom Samisk arkiv og DigForsk AS.

Arkivverket får sentraldepot

Regjeringen har vedtatt at det skal bygges et sentraldepot for Arkivverket i tilknytning til Norsk helsearkiv på Tynset. Planleggingen av depotet starter i høst, og målsettingen er at det skal være klart til bruk i 2015. Det er antydnet en bemanning på ca. 15 personer i tillegg til de 18 til 20 stillingene som vil komme i Norsk helsearkiv. Riksarkivarens ambisjon er å bygge opp en slagkraftig enhet for masse-digitalisering av arkivalier på Tynset.

Nye lokaler i Bergen

Statsarkivet i Bergen er å finne i nye lokaler fra månedsskiftet oktober/november. Den nye lesesalen ligger i det nyoppførte bygget. Gjestene må følge oppmerking.

Spør oss!

Fra 1. september ble det mulig å stille spørsmål til alle Arkivverkets institusjoner på Internett. Adressen til svartjenesten er <http://forum.arkivverket.no/>. Statsarkivene i Bergen, Trondheim og Tromsø har hatt dette tilbudet en viss tid, men nå kan du stille spørsmål også til de øvrige fem statsarkivene, Samisk arkiv, Norsk helsearkiv, Riksarkivet og Riksarkivaren. Både spørsmål og svar ligger åpent tilgjengelig for alle. Tiden fram til sommeren 2012 anses som en prøveperiode, og publikum må derfor regne med litt forskjell i responstid. Det vil også kunne variere hvilke typer spørsmål som kan besvares fra de enkelte institusjonene.

Minnesamling etter 22.7.2011

Gjennom hele august og september har Riksarkivet samlet inn og mottatt minnemateriale fra Oslo og Hole kommune. Det har vært et krevende og omfattende arbeid, hvor tørking og rensing av skitne enkeltdokumenter har vært særlig tidkrevende. Anslagsvis 10 000 kort, hilsener og tegninger samt om lag 2000 kosedyr og andre gjenstander er nå på vei over i omslag og esker. Ordnings- og registreringsarbeidet blir ferdigstilt innen årsskiftet. Etter dette vil materialet være tilgjengelig for forskere. Senere vil man digitalisere samlingen, og deler av den vil gjøres tilgjengelig på internett.

[Arkivdagen/Utstillinger]

Arkivdagen 2011

Arkivdagen markeres med arrangementer rundt om i hele landet lørdag 12. november.

I Oslo er imidlertid arrangementet lagt til lørdagen før, 5. november.

Oslo

I år samles arkivinstitusjonene i Oslo på Litteraturhuset 5. november kl. 12.00–16.30 for å markere Arkivdagen. Riksarkivet, Statsarkivet i Oslo, Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek, Stortingsarkivet og Oslo byarkiv samarbeider om arrangementet, som har tema “Protest”. Gjennom foredrag, musikk, aktiviteter og byvandring får publikum høre om både Sex Pistols, nykonservatisme og kvinnekamp. Arrangementet er gratis og åpent for alle. Les mer på www.arkivdagen.no.

Hamar

Statsarkivet i Hamar skal ha fellesarrangement med Mjøs-museets avdeling på Kapp på Toten i år. I fokus for arrangementene er Kapp melkefabrikk. Den ble nedlagt i 2010, og Statsarkivet overtok arkivet. Arrangementet er todelt med utstilling og foredrag i Statsarkivets lokaler lørdag 12. november med museumstreff på Kapp mandag 14. november.

Tønsberg

Vestfoldarkivet markerer Arkivdagen lørdag 12. november på Slottsfjellmuseet kl. 12.00–15.00. Tema: “Protest” med hovedvekt på 2. verdenskrig. Foredrag, arkivpresentasjoner og tegnefilm. Les mer på <http://fylkes-arkivet.vfk.no>.

Kristiansand

Statsarkivet i Kristiansand og Interkommunalt arkiv i Vest-Agder arrangerer Arkivdagen i Arkivsenter sør i Kristiansand lørdag 12. november kl. 10–14. Det blir orientering og utstilling i forbindelse med at Kristiansand bys arkiv (1641–1964) nå er ferdig ordnet. I tillegg blir det åpen lesesal og omvisning i huset.

Bergen

Arkivdagen arrangeres som del av Maritime familiedager 12.–13. november på Bergens Sjøfartsmuseum. Statsarkivet har egen stand.

Hermansverk

Fylkesarkivet i Sogn og Fjordane markerer Arkivdagen 12. november kl. 11.00–15.00 med foredrag, fotoutstillinger m.m. Temaet “Protest” er knyttet til lokale saker, som sykehusnedleggelse og vern av Gaula.

Trondheim

Arkivsenteret på Dora feirer Arkivdagen med åpen dag kl. 11.00–16.00 med tema “Protest”. I utstilling og foredrag vises hva som har fått folk i Trøndelag til å reise seg og protestere gjennom tidene. Omvisning i magasinene, kafé med protestsanger, barnekrok m.m. Det blir teaterpremiere på Arkivsenterets forestilling “Vendepunkt” som senere i høst skal turnere på ungdomsskoler og videregående skoler. Marte Huke og Lene Helland Rønningen har vært kunstnerlig ansvarlige. Les mer på www.arkivsenteret.no.

Skatter fra arkivets dyp III

“Skatter fra arkivets dyp” er en utstillingsrekke hvor Riksarkivet og Statsarkivet i Oslo gir liv til originalmateriale som sjelden ser dagslyset. Årets utstilling viser et bredt utvalg fra magasinene, fra falske penger og oppskrift på “kalvefødder” til et russisk brev med atomtrusler mot Norge og en kjole som ble brukt som bevismateriale i en drapssak, Købersaken, på 1930-tallet. Utstillingen er i Skattkammeret, som ligger i foajéen i Riksarkivbygningen. Den er åpen i lesesalens åpningstider og har gratis inngang. Utstillingen er også tilgjengelig på Arkivverkets nettsider www.arkivverket.no.

Velkommen!

Riksarkivet

Sognsveien 221, Kringsjå, Oslo
Postadresse: Pb 4013 Ullevål stadion, 0806 Oslo
Tel: 22 02 26 00 / Faks: 22 23 74 89
e-post: riksarkivet@arkivverket.no

Statsarkivet i Oslo

Sognsveien 221, Kringsjå, Oslo
Postadresse: Pb 4015 Ullevål stadion, 0806 Oslo
Tel.: 22 02 26 00 / Faks: 22 23 74 89
e-post: saoslo@arkivverket.no

Statsarkivet i Hamar

Lille Strandgate 3, 2317 Hamar
Tel: 65 55 54 40 / Faks: 62 52 94 48
e-post: sahamar@arkivverket.no

Statsarkivet i Kongsberg

Frogs vei 44, 3611 Kongsberg
Tel: 32 86 99 00 / Faks: 32 86 99 10
e-post: sakongsberg@arkivverket.no

Statsarkivet i Kristiansand

Märthas vei 1, 4633 Kristiansand
Tel: 38 14 55 00 / Faks: 38 14 55 01
e-post: sakristiansand@arkivverket.no

Statsarkivet i Stavanger

Bergelandsgate 30, 4012 Stavanger
Tel: 51 50 12 60 / Faks: 51 50 12 90
e-post: sastavanger@arkivverket.no

Statsarkivet i Bergen

Årstadveien 22, 5009 Bergen
Tel: 55 96 58 00 / Faks: 55 96 58 01
e-post: sabergen@arkivverket.no

Statsarkivet i Trondheim

Maskinistgata 1, 7042 Trondheim
Tel: 73 88 45 00 / Faks: 73 88 45 40
e-post: satrondheim@arkivverket.no

Statsarkivet i Tromsø

Huginbakken 18, Breivika, Tromsø
Postadresse: Pb 6315, 9293 Tromsø
Tel: 77 64 72 00 / Faks: 77 64 72 01
e-post: satromso@arkivverket.no

Samisk arkiv / Sámi Arkivi

Hännoluohkká 45, Guovdageaidnu/Kautokeino
Postadresse: Diehtosiida, 9520 Kautokeino
Tel: 78 44 85 60 / Faks: 78 44 85 69
e-post: samisk.arkiv@arkivverket.no

Tema i neste nummer:
På utrygg grunn

Jordfall ved Nes prestegård, Akershus natten til 21. september 1725.
Originalkart i Riksarkivet (NRA RK 312).